

ATATÜRK ARAŞTIRMA MERKEZİ BAŞKANLIĞI

100. YILINDA LOZAN BARIŞ ANTLAŞMASI ULUSLARARASI SEMPOZYUMU VE PANELİ BİLDİRİLERİ

*PAPERS OF THE INTERNATIONAL SYMPOSIUM AND PANEL
ON THE CENTENARY OF THE LAUSANNE PEACE TREATY*

ATATÜRK KÜLTÜR, DİL VE TARİH YÜKSEK KURUMU
ATATÜRK ARAŞTIRMA MERKEZİ YAYINLARI 608

**100. YILINDA LOZAN BARIŞ ANTLAŞMASI
ULUSLARARASI SEMPOZYUMU (17-18 TEMMUZ 2023) VE
PANELİ (24 TEMMUZ 2023) BİLDİRİ KİTABI**
*INTERNATIONAL SYMPOSIUM ON THE CENTENARY OF THE
LAUSANNE PEACE TREATY*

İnceleyiciler

Necdet HAYTA
Ramazan Erhan GÜLLÜ

Yayına Hazırlayanlar

Güner DOĞAN
Aslı AKDOĞANBULUT İNSAN

Çevrim içi, Ankara, 2025
ISBN: 978-975-17-6121-7

Kapak ve Sayfa

Tasarımı

Erdal Basım Yayın Dağıtım

Atatürk Araştırma Merkezi
Genel Ağ: atam.gov.tr
E-Mağaza: emagaza-atam.ayk.gov.tr

LOZAN BARIŞ ANTLAŞMASI GEREĞİNCE KURULAN KARMA HAKEM MAHKEMELERİ: TÜRK-FRANSIZ KARMA HAKEM MAHKEMESİ VE ÇALIŞMALARI

IRMAK KARABULUT*

ÖZET

Karma Hakem Mahkemeleri, Büyük Harbin ardından çözümlenememiş uluslararası hukuki sorunları çözümlenecek bir yargı makamı olarak karşımıza çıkmaktadır. Lozan Antlaşması uyarınca İstanbul merkezli kurulan Karma Hakem Mahkemeleri, Türk vatandaşları ile Müttefik Devletler vatandaşları veya hükümetleri arasındaki, kendi yetkileri dairesinde bulunan anlaşmazlıklara ilişkin hüküm vermekle yükümlüdürler. Mahkemelerin yetkileri, çalışma kapsamı ve koşulları Lozan Antlaşması'nda detaylı olarak belirlenmiştir. Karma Hakem Mahkemeleri, Türk-Fransız, Türk-İngiliz, Türk-İtalyan, Türk-Romen, Türk-Yunan ve Türk-Belçika olmak üzere 6 adettir. Bu mahkemeler tarafsız bir başkan ve ilgili iki üyenin katılımı ile oluşmaktadır. Söz konusu mahkemeler arasında çalışmaya ilk başlayan ve en son tasfiye olan mahkeme Türk-Fransız Karma Hakem Mahkemesi olmuştur. Eski Maarif Nezareti binasında faaliyet gösteren, Aralık 1925'te çalışmasına başlayan ve 10 yıldan fazla faaliyette bulunan mahkemenin tarafsız başkanı Hollandalı Asser'dir.

Türk-Fransız Karma Hakem Mahkemesinde inşaat-ı bahriye şirketi olan Augustin Normand Şirketinin açtığı dava, Çukurova arazisinin işletilmesine dair dava, Abdülhamit'in mirasçılarının açtığı dava, Regie Generale davası, İstanbul Şehremaneti'nin borcu nedeniyle Perier Bankasının açtığı dava, Pera Palas davası, demir yolu şirketleri tarafından açılan davalar, maden arama ruhsatlarına ilişkin davalar, taraf devlet vatandaşlarının uğradıkları zararların giderilmesine ilişkin davalar başta olmak üzere pek çok dava görülmüştür. Türk- Fransız Karma Hakem Mahkemesinde aynı zamanda basına da yansıyan kimi ihtilaflar söz konusu olmuştur. Fransız ajanının, mahkemede Mustafa Kemal Atatürk'ün fotoğrafının asılmasına

* Dr. Öğretim Üyesi, Bilecik Şeyh Edebali Üniversitesi, begumyildizeli@gmail.com

itiraz etmesi, tarafsız hakem Asser'in mahkemenin Viyana'ya naklini istemesi yaşanan anlaşmazlıklardan bazılarıdır. Mahkemelerde sıklıkla Lozan Antlaşması'nın ilgili hükümlerine başvurularak mahkemenin yetki alanının tartışıldığı gözlemlenmiştir. Özellikle imtiyaz sözleşmeleri Karma Hakem Mahkemelerinin yetkisi dışında kaldığından, mahkemenin önüne gelen davaların imtiyaz sözleşmesi kapsamında değerlendirip değerlendirilemeyeceği konusunda tarafların anlaşmazlıklar yaşadığına şahit olunmuştur.

Lozan Antlaşması'nın önemli fasıllarından biri olan Karma Hakem Mahkemeleri uygulaması içerisinde Türk-Fransız Karma Hakem Mahkemesinin faaliyetlerini, mahkemede görülen başlıca davaları, Türk ve yabancı kamuoyunun bu davaları değerlendirme biçimini ele aldığımız çalışmamızın başlıca kaynağını Türk, Fransız ve İngiliz basını oluşturmaktadır. İlaveten konuyla ilgili arşiv belgelerinden ve günümüze değin yapılan çalışmalardan da yararlanılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Lozan Antlaşması, Karma Hakem Mahkemeleri, Türk-Fransız İlişkileri

MIXED ARBITRAL TRIBUNALS ESTABLISHED PURSUANT TO THE LAUSANNE PEACE TREATY: TURKISH-FRENCH MIXED ARBITRAL TRIBUNAL AND THE STUDIES

ABSTRACT

The Mixed Arbitral Tribunals appear as a judicial authority, which will solve the international legal problems unresolved after the Great War. The Mixed Arbitral Tribunals established in Istanbul in accordance with the Treaty of Lausanne are obliged to adjudicate on the disputes between Turkish citizens and the citizens or governments of Allied States within their jurisdiction. The powers, scope and conditions of the tribunals are determined in detail in the Treaty of Lausanne. There are 6 Mixed Arbitral Tribunals: Turkish-French, Turkish-English, Turkish-Italian, Turkish-Romanian, Turkish-Greek and Turkish-Belgian. These tribunals are composed of an impartial president and two competent members. Among the said tribunals, the Franco-Turkish Mixed Arbitral Tribunal was the first to begin to work and the last to be liquidated. The impartial president of the tribunal, which operates in the former building of the Ministry of Education, began its work in December 1925 and has been in operation for more than 10 years, is Dutch Asser.

There have been many lawsuits before the Turkish-French Mixed Arbitral Tribunal in particular the lawsuit brought by Augustin Normand Company, a construction company, the lawsuit concerning the exploitation of the Çukurova land, the lawsuit brought by the heirs of Abdülhamit, the lawsuit against the Régie general, the lawsuit brought by Perier Bank due to the debt of Istanbul Şehremaneti, the Pera Palas lawsuit, the lawsuits brought by railway companies, the lawsuits concerning the mining licenses and the lawsuits concerning the compensation of damages suffered by citizens of the state party. There were some disputes in the Turkish-French Mixed Arbitral Tribunal and these were also reflected in the press. The French agent's objection to the hanging of Mustafa Kemal Atatürk's photograph in the court, and the impartial arbitrator Asser's request for the court to be transferred to Vienna are some of the disagreements. It has been observed that the jurisdiction of the tribunal is often discussed with reference to the relevant provisions of the Treaty of Lausanne. In particular, since the concession contracts are beyond the Mixed Arbitral Tribunals' authority, it

has been witnessed that the parties disagree on whether the lawsuits brought before the tribunal can be evaluated in the under the concession contract.

The Turkish, French and British presses constitute the main source of our study, in which we discuss the activities of the Turkish-French Mixed Arbitral Tribunal, the main lawsuits heard before the tribunal and the way in which the Turkish and foreign public evaluate these lawsuits within the practice of Mixed Arbitral Tribunals, which is one of the important chapters of the Treaty of Lausanne. In addition, archival documents related to the subject and studies carried out until today have been also used.

Keywords: Treaty of Lausanne, Mixed Arbitral Tribunals, Franco-Turkish Relations

Giriş

Birinci Dünya Savaşı, ardında devletler ve vatandaşlar arasında ödenmeyen borçlar, yerine getirilemeyen anlaşma hükümleri gibi çözümlenmemiş meseleler bırakmıştı. Bu meselelerin çözümünde karşımıza uluslar-üstü bir yargı organı olan Karma Hakem Mahkemeleri çıkmaktadır. Savaş sonrasında Türkiye’de faaliyete geçen Hakem Mahkemelerinin yetkisine girecek uyuşmazlıkları Lozan Antlaşması saptamaktadır.¹

Lozan Antlaşması’nın 58. maddesi ile taraflar, 1 Ağustos 1914’ten Antlaşma’nın yürürlüğe girişine kadar uğradıkları zararlar nedeniyle tazminat isteminden vazgeçmişlerdir. 65. madde ile 29 Ekim 1914’te Türk ve Müttefik uyuştuğu bulunanların Antlaşma’nın yürürlüğe girdiği tarihte, belirtilen topraklardaki mal, hak ve çıkarları sahiplerine verilecektir. Osmanlı’dan ayrılmış bir ülkede bulunup Hükümetçe istisnai savaş tedbirine konu olduktan sonra Müttefiklerin elinde bulunup kimliği saptananlar sahiplerine verilecektir. Anlaşmazlık, Karma Hakem Mahkemelerince çözülecektir. 66. maddeye göre geri verilmesi, 65.maddede öngörülen mallar, haklar ve çıkarlar tasfiye edilmişse tasfiye tutarı ödenecektir. Tasfiye bedeline dair anlaşmazlıklar Karma Hakem Mahkemesinde görülecektir. 70. maddeye göre istemlerin Lozan’ın yürürlüğe girişinden 6 ay içinde yetkili makamlara ve anlaşmaya varılamaması halinde 12 ay içinde Karma Hakem Mahkemesine sunulması gerekmektedir.²

Lozan Antlaşması ile imtiyaz sözleşmeleri Karma Hakem Mahkemelerinin yetkisi dışında bırakılmış, sözleşmeler ‘feshedilmiş sayılacak’ ve ‘yürürlükte kalacak’ sözleşmeler olarak ayrılmıştır.³ 73. madde yürürlükte kalacak sözleşmeleri sıralarken 75. madde sona ermiş sayılacak sözleşmelerden bahsetmekte, taraflardan birinin, zararı tazmin etmesi şartıyla Antlaşma’nın yürürlüğe girişinden itibaren 3 ay içinde diğer tarafa başvurup sözleşmenin uygulanmasını isteyebileceğini, tazminat bedeline ilişkin anlaşmazlığın Karma Hakem Mahkemesinin yetkisinde olacağını belirtmektedir. 77. madde ile 16

1 Seda Örsen Esirgen, “Lozan’ın Ardından Başlayan Bir Hukuki Mücadele: Karma Hakem Mahkemeleri”, **Avrasya İncelemeleri Dergisi**, VIII/II, 2019, s.310; Seda Örsen Esirgen, “Lozan Barış Antlaşması Sonrası Kurulan Karma Hakem Mahkemelerinin Kararlarına İlişkin Bir Değerlendirme”, **9. Uluslararası Atatürk Kongresi**, C 3, Yay. Haz.: Erdem Ünlen-Halit Aytuğ Tokur, Ankara 2021, s.2021.

2 Seha Meray, **Lozan Barış Konferansı Tutanaklar-Belgeler, Konferansta İmzalanan Senetler (30 Ocak ve 24 Temmuz 1923)**, İkinci Takım, C II, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2001, s.20-24.

3 Esirgen, **Mücadele**, s.317-319.

Mart 1920'den sonra İstanbul Hükûmetiyle usulüne uygun yapılan sözleşmeler ilgililerin istemesiyle TBMM'nin onayına sunulacak, uygun bulunmaması durumunda zararı tazmin hakkı doğacak ve bedele ilişkin olası anlaşmazlık Karma Hakem Mahkemesinde görülecektir.

78. maddeye göre sözleşmelerden doğan ya da mahkemenin kuruluş tarihinden itibaren 6 ay içinde ortaya çıkabilecek her türlü anlaşmazlık Karma Hakem Mahkemesinde çözülecektir. İmtiyaz sözleşmeleri bu kapsamın dışındadır.⁴ Antlaşma, sözleşmeler konusunda ulusal mahkemelerin yargı yetkisini ortadan kaldırmamıştır. Sözleşmeye ilişkin uyuşmazlığın Karma Hakem Mahkemesinin yetkisinde olması için; savaş öncesi kurulması, sonradan düşman olan taraflarca kurulması, tarafsız devletlerin kanunlarının uygulanmasını gerektirmemesi, taraflarının savaş boyunca aynı ülkede bulunarak şahıs ve mallarına özgürce tasarruf edememiş olmaları, hakkında savaş öncesi mahkemenin hüküm vermemiş olması gerekmektedir.⁵

81. maddeye göre borcun güvencesi olarak savaştan önce kabul edilen ipotek ya da rehinin paraya çevrilmesi için savaş sırasında yapılan satışlar geçerlidir. 89. maddeye göre Müttefik uyrukları ya da bu devletlerin ülkelerinde oturan kimselerle Osmanlı uyrukları arasında savaştan önce yapılmış işletme lisansları ya da edebiyat-sanat yapıtlarının çoğaltılmasına ilişkin sözleşmeler savaşın başlaması ile sona ermiş sayılır. Taraflar yeni bir lisans isteme hakkına sahiptir. Söz konusu iki maddeye ilişkin anlaşmazlığa Karma Hakem Mahkemesi bakar.

137. maddeye göre 30 Ekim 1918'den Lozan'ın yürürlüğe girişine kadarki sürede İstanbul'u işgal eden devletlerce verilen kararlar, buyruklar yüzünden, bu devletlere ya da makamlarına karşı istemde bulunulamayacaktır. Bu kararlar ve emirler yüzünden uğranılan zarardan doğan öteki istemler, Karma Hakem Mahkemesine sunulacaktır. 138. maddeye göre asker veya polis mahkemesince verilmiş hüküm nedeniyle uğranılan zararın onarılması konusu Karma Hakem Mahkemesinde görülecektir.⁶ Bu doğrultuda ortaya çıkan zararın tazminine yönelik makam ve devlet aleyhine olmayan, gerçek ve tüzel kişiler aleyhine olan talepler Karma Hakem Mahkemesinin çalışma kapsamındadır.⁷

Lozan Antlaşmasının Ekonomik Hükümler Bölümü'nün V. Kesiminde "Hakemlik Karma Mahkemesi" başlığı altındaki 92 ile 98. maddeler Karma

4 Meray, *age.*, s.25-27.

5 Cemil Bilsel, *Lozan*, İkinci Cilt, Sosyal Yayınlar, İstanbul 1998, s.476; Esirgen, *Mücadele*, s.320-321.

6 Meray, *age.*, s.28,33,47.

7 Esirgen, *Mücadele*, s.324; Bilsel, *age.*, s.483.

Hakem Mahkemelerinin çalışmalarını düzenlemektedir. 92. maddeye göre Lozan'ın yürürlüğe girişinden 3 ay içerisinde kurulacak Karma Hakem Mahkemeleri, tarafsız bir başkan ve ilgili Hükûmetin iki üyesinden oluşacaktır. Taraflar anlaşamazlarsa başkan, La Haye Adalet Divanınca seçilecektir. 93. maddeye göre mahkemenin toplanma yeri İstanbul'dur. Kuruluşundan 3 yıl sonra başka bir ülkeye taşınabilir. Hükûmetler kendisini temsil etmek için bir ya da daha fazla ajan atayacaktır.

94. maddeye göre Karma Hakem Mahkemelerinde kararlar oy çokluğuyla alınacaktır. Taraflar, Mahkemelerin kararlarını kesin saydıklarını ve kararlar kendilerine bildirilir bildirilmez, yürütme kararı beklemeksizin, ülkelerinde uygulanmasını sağlayacaklarını kabul etmişlerdir. 95. maddeye göre her mahkeme kullanacağı dili seçecektir. Mahkemenin kuruluşundan 6 ay sonra yapılan hiçbir başvuru kabul edilmeyecektir. Dava duruşmasının bitiminden sonra en fazla 2 ay içinde, hüküm verilmelidir. Hüküm açık oturumda bildirilecektir. 97. maddeye göre hükûmetler, Karma Hakem Mahkemesine atadığı görevlilerinin ödeneğini kendileri karşılayacaktır. Mahkeme başkanıyla genel sekreterin ödenekleri ve mahkemeye ilişkin giderler ilgili hükûmetlerce yarı yarıya karşılanacaktır.⁸ Kesin bir karşılıklık esasına bağlı olan bu mahkemeler kapitülasyonlar devrine ait bir kurum olma şaibesini taşımamaktadır.⁹

A- Türk-Fransız Karma Hakem Mahkemesinin Faaliyete Başlaması ve Yaşanan Anlaşmazlıklar

a) Türk-Fransız Karma Hakem Mahkemesinin Nizamnamesi

Osman Bey, 1924 sonunda Türk-Fransız Karma Hakem Mahkemesine Türk murahhas olarak tayin edilmişti.¹⁰ Mahkeme reisi olarak Dö Labara ve Asser

8 Meray, *age.*, s.33-36.

9 Bilsel, *age.*, s.485-486.

10 Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi (BOA), Hariciye Nezareti İstanbul Murahhaslığı (HR. İM), 246/163. Türk-Fransız Mahkemesinin Türk Hakemi Osman Bey olarak belirlenmekle birlikte ilerleyen dönemlerde değişiklikler oldu. Osman Bey rahatsızlanması ardından 13 Nisan 1927'den itibaren mahkemedeği aleni celselere katılamayacağından İstanbul'daki hâkimlerden Mehmet Ali ve Memduh beylerden birinin memur edilmesi Bakanlar Kurulu tarafından kararlaştırılmıştı. Bk. Devlet Arşivleri Başkanlığı Cumhuriyet Arşivi (BCA), 30.18.1.1./23.17.10. Osman Bey'in vefatı üzerine 17 Nisan 1927'de bu göreve Türk-Yunan ve Türk-Romen Karma Mahkemelerinde görev yapan Mehmet Ali Bey'in naklen tayini kabul edilmişti. Bk. BCA.30.18.1.1./24.24.7. 1929 Mayıs'ında ise Mehmet Ali Bey yerine İstanbul Darülfünun Hukuk Fakültesi profesörlerinden Hacı Adil Bey tayin olmuştu. Bk. BCA.30.18.1.2./3.25.15.

olmak üzere iki aday vardı. Sonuçta 1925 yılında Asser reis olarak seçilirken senelik tahsisatı olan 60.000'in yarısının ödenmesi Türk tarafına ait olduğundan gerekli işlemler yapılmıştı.¹¹

Lozan Antlaşması gereğince kurulan Türk-Fransız Karma Hakem Mahkemesinin muhakeme usulüne dair 81 maddeden oluşan, tarafsız reis Reis Asser, Türk Hakemi Osman ile Fransız Hakemi Serruys ve Gandolphe'un imzasını taşıyan nizamname 1 Aralık'ta Fransa'nın resmî gazetesi olan *Journal Officiel de la République Française*'de ve *Resmî Gazete*'de yayınlandı. Nizamnamenin 1. maddesine göre mahkeme, Lozan Antlaşması'nın 92. maddesine uygun olarak seçilen bir başkan ve iki hakemden oluşmaktadır. 2. maddeye göre mahkeme merkezi İstanbul Çemberlitaş'ta eski Maarif Nezareti binasındadır. Bununla birlikte Lozan Antlaşmasının 95. maddesine uygun olarak merkezi dışında da celselerini görebilir. Mahkeme kalemi İstanbul'da mahkemenin merkezindedir. 6. maddeye göre mahkemenin dili Fransızcadır. 7. maddeye göre taraflar vekilleri aracılığıyla temsil edilecektir. 9. maddeye göre hükûmet lerin ajanları bağlı buldukları hükûmet leri veya davete katılmamış olanları temsile mezundur. Taraflara yapılan tebligat ajanlara da yapılmalıdır. 10. maddeye göre Fransız veya Türk kanunlarına başvurulması gerektiğinde mahkeme başkanı tarafından ajanlara müracaat edilir. 11. maddeye göre her türlü ihbar, tebliğ ve davet Kalem Dairesi tarafından yapılacaktır. 17. maddeye göre davanın açılması için Kalem Dairesine bir layiha sunulmalıdır. Layihalar, Lozan Antlaşmasının 65, 66 ve 69. maddelerine dayanan meseleler için bu nizamnamenin yayınlanması tarihinden itibaren 9 ay içerisinde diğer maddeler ve meseleler için 6 ay içerisinde mahkemeye sunulmuş olmalıdır. 19. maddeye göre Lozan Antlaşması'nın 65. maddesinin 3. fıkrasına uygun olarak, haklı görüldüğü takdirde mahkeme geç verilmiş layihayı da kabul etme hakkını saklı tutar. 23. maddeye göre davalının layihaya cevap için 60 gün süresi vardır.

25. maddeye göre layiha cevabının gelmesini takiben Kalem Dairesi bunu davacıya iletir. Davacı 30 gün içerisinde bir cevap layihasını Kalem Dairesine sunabilir. Davalının da eşdeğer süresi mevcuttur. 27. maddeye göre hükûmet ajanları her zaman yetkisizlik itirazında bulunabilecekleri gibi mahkeme de davada bu yönde karar verebilir. 30. maddeye göre mahkeme davaların birleştirilmesini veya ayrılmasını isteyebilir. 36. maddeye göre layihanın verilmesinden ve gerekli işlemlerin yapılmasından sonra dava mahkeme listesine kaydolur. 37. maddeye göre müzakere için bir tarih belirlenir ve en az 1 ay önce

11 BCA. 30.18.1.1./13.26.1.

Kalem Dairesince taraflara ve ajanlara haber verilir. 38. maddeye göre mahkeme, taraflar veya ajanlar talep ettiği takdirde uzlaşma duruşmasına gidilebilir. 42. maddeye göre mahkeme, yazılı süreci yeterli bulmuşsa ve taraflar ya da hükümet ajanlarından 37. maddede belirtilen tarihten itibaren 15 gün içerisinde aleni duruşma talebi gelmemişse evrak üzerinde müzakere edip karara varabilir. 43. maddeye göre taraflardan biri veya ajanlardan biri talep ettiği ya da mahkeme gerek gördüğü durumda esas dava duruşması yapılır. Reis duruşma tarihi verir ve 44. maddeye göre de Kalem Dairesi en az 1 ay önce kararı ajanlara bildirir ve taraflar veya vekillerini davet eder. 45. maddeye göre mahkeme duruşması alenidir; ancak mahkeme duruşmayı kapalı da yapabilir. 46. madde duruşmadaki cevap-karşı cevap sürecini düzenler, son söz ise ajanlarındır. Mahkemede tanıklık- şahitlik usulü ve deliller de nizamnamede yer almıştır. 58. maddeye göre mahkeme, kendisinin tayin edeceği bilirkişi vb. aracılığıyla inceleme yaptırabilir. 63. maddeye göre mahkemede karar oy çokluğu ile alınır, reis ile 2 hakem tarafından imza edilir. Hükümün ilamına ilişkin usul de saptanmıştır. 66. maddeye göre mahkeme esbab-ı mucibesi eksik, belirsiz görünen veya yazım hesap hataları içeren hükmü düzeltebilir. 67. maddeye göre hiçbir iade-i muhakeme talebi belirsiz kalmış ve hükme kesin etkisi olacak niteliğe sahip yeni bir durum ortaya çıkmadıkça dinlenilmeyecektir. Hükümün tebliğinden 2 sene sonra takdim edilen iade-i muhakeme talepleri kabul edilmeyecektir. 68. maddeye göre mahkeme Lozan Antlaşmasının 94. maddesine göre, hükümlerinin seri ve tam bir biçimde uygulanmasını hükümet ajanlarından talep etmektedir. Nizamname davadan feragat ya da davanın iptali süreçlerinde izlenilecek usule ilişkin de düzenleme getirmiştir. 72. maddeye göre mahkeme gerekli gördüğünde usule ilişkin kuralları değiştirme hakkına sahiptir. 73. madde ile davacı ve davaya müdahil olanlar davalarını açmakla mahkemenin gerektirdiği masraf ve harçları temin etmeye mecburdurlar. Başlangıç ödemesinin miktarı reis tarafından işin önemine göre belirlenir. Mahkemeye ait para ve hesaplar reis tarafından idare edilir. 74. maddeye göre iki ihtardan sonra bedel ödenmediği durumda dava iptal edilir ve evraklar davacıya iade edilir. 80. maddede ajanların bu muhakeme usulü nizamnamesini 1 Aralık 1925'te resmî gazetede yayınlanmak üzere alakadar hükümet lere tebliği yer almıştır. 81. madde gereğince bu nizamname yayınlanmasından itibaren yürürlüğe girecektir.¹²

12 “24 Temmuz 1923 Tarihli Lozan Ahitnamesi'nin 92 ilâ 96. Maddelerine Tevfikân Teşkil Kılınan Türk-Fransız Muhtelit Hakem Mahkemesine Ait Usul-i Muhakeme Nizamnamesi”, **Resmî Gazete**, 24 Teşrinisani 1341, No: 228, s.682-684; 26 Teşrinisani 1341, No: 229, s.688-689; 1 Kanunuevvel 1341, No: 233, s.703-705; “Reglement de procedure du tribunal arbitral mixte Franco-Turc etabli en vertu des articles 92 a 96 du traite de Lausanne du 24 juillet 1923”, **Journal Officiel de la République Française**, 1 Decembre 1925, No: 281, p.11491-11493.

Karma Hakem Mahkemeleri içinde önce Türk-Fransız Mahkemesi çalışmaya başlayacaktı.¹³ Fransız gazetelerinde Fransız davacıların, haklarını ve çıkarlarını korumak için 57, rue de Varenne, Paris'teki Fransız Hükümetinin genel temsilcisine başvurabilecekleri bildirilmişti. Fransız ajanı, gelen talepleri İstanbul'da kurulan Türk-Fransız Karma Hakem Mahkemesine aktaracaktı.¹⁴ 1 Aralık 1925 davacılar taleplerini sunmaları için tanınan sürenin başlangıcıydı.¹⁵

b) Mahkemede İlk Celse İlk Karar

Mahkeme Reisi Asser, 17 Mayıs 1926'da vapurla İstanbul'a ulaşacak, mahkeme binasına gelerek Türk-Fransız Mahkemesi azası ve taraflar ile görüşecekti. İki gün önce de Fransız Ajanı Jaudon *Semiramis* vapuru ile İstanbul'a gelmişti. Asser, yanında Karma Hakem Mahkemesi ajanlarının giyecekleri kıyafeti de getirmişti. Bu kıyafetler La Haye Adalet Divanındaki hâkimlerin giydikleri kıyafetlerdi.¹⁶

Mahkemeden çıkacak ilk karar mahkemenin çalışma prensibini ve mahkemenin yetki sınırını ortaya koyacağından Türk ve Fransız tarafında ilgi ile takip edilmişti. İlk aleni celsede Fransız Antoine Du Vauzelle tarafından Akilyan biraderler ismindeki Ermeni ailesi aleyhine açılan dava görülecekti. Ermeni ailesinin vekâletini Darülfünun Hukuk Fakültesi müderrislerinden Mişon Ventura üstlenmişti.¹⁷

İlk aleni celseye adli erkân, Fransız sefareti maslahatgüzarı ve bazı siyasiler de davet edilmişlerdi.¹⁸ Celse 19 Mayıs sabahı başlamış, Hollandalı Asser, sağında Türk Hakemi Osman Bey, solunda Fransız Hakemi Mösyö Gandolphe olacak şekilde oturmuştu. Asser, saat 10'da celsenin açılışını "Türk-Fransız Muhtelit Hakem Mahkemesinin ilk celsesi küşad edilmiştir. Söz müddei Barondur

13 "Muhtelit Mahkemelerde", "İlk Evvel Türk-Fransız Muhtelit Mahkemesi Faaliyete Geçebilecektir", **Cumhuriyet**, 15 Teşrinisani 1341, No: 546, s.2.

14 "Le Tribunal Arbitral Franco-Turc", **Journal des Debats**, 3 Decembre 1925, No: 335-137, p.2; "Le Tribunal Arbitral Mixte Franco Turc", **Le Figaro**, 2 Decembre 1925, No: 336, p.4. "Information Diverses", "Le Tribunal Arbitral Franco-Turc", **Le Temps**, 4 Decembre 1925, No: 23489, p.6.

15 "Information Diverses", "Le Tribunal Arbitral Franco-Turc", **Le Temps**, 4 Decembre 1925, No: 23489, p.6.

16 "Muhtelit Mahkemelerde", "Yarın Mahkeme Başlıyor", **Cumhuriyet**, 18 Mayıs 1926, No: 728, s.3.

17 "Muhtelit Mahkemelerde", "Bir Prensip Meselesi Çıkıyor", **Cumhuriyet**, 5 Mayıs 1926, No: 715, s.2.

18 "İlk Muhtelit Mahkemesi Yarın Toplanıyor", **Akşam**, 19 Mayıs 1926, No: 2730, s.2.

Vauzelle'indir" sözleri ile yapmıştı. Buna göre Ermeni Akilyan biraderler Merzifon'daki maden arama ruhsatlarından birini davacıya bırakmışlarsa da takrir verilmeden ferağ işleminden geri döndüklerini bir dilekçe ile Ziraat ve Ticaret Nezaretine bildirmişlerdi. Vauzelle meseleye sahtekârlık karıştığı iddiasıyla taraflardan tazminat talep etmişti. Mişon Ventura ise Karma Hakem Mahkemesinin bu davaya bakmaya yetkisi olmadığını belirtmişti. Görüşünü Lozan Antlaşması'nın 78. maddesinin son fıkrasına dayandırmıştı. Takiben Türk Ajanı Emin Ali Bey söz alarak Türk Hükûmetinin bakış açısını izah etmiş ve davaya çok önem verdiklerini vurgulamıştı. Celsede Fransız Ajanın Emin Ali Bey'e hitaben 'alakadarlardan daha fazla tarafgirlik yaptığı' yönünde eleştirilere de sahne olunmuştu. Bir sonraki celsede mahkemenin davayı görmeye yetkili olup olmadığına karar verilecekti.¹⁹

Mayıs'taki ikinci aleni celsede mahkeme kendisini davanın bütününe görmeye yetkili saymıştı. Türk Hükûmeti Merzifon civarındaki madenleri işletmiş olduğundan Baron Vauzelle ayrıca Hükûmetten de tazminat istemişti. Mahkeme bu tazminat meselesini ise Lozan Antlaşması'nın 65. ve 66. maddesi gereğince yetkisi dışında görmüştü. Bununla birlikte mahkeme Vauzelle'in esas davasını yetkisi dairesinde görmüş olduğundan davaya devam edecekti.²⁰ Fransız basını da mahkemenin oy birliğiyle kendisini yetkili ilan ettiğini, önemli bir ilke sorununu çözüme kavuşturan bu hükmün her açıdan büyük ilgi gördüğünü vurgulamıştı.²¹

c) Türk-Fransız Karma Hakem Mahkemesinde Meydana Gelen Anlaşmazlıklar

10 yıldan fazla faaliyet gösteren Türk-Fransız Karma Hakem Mahkemesinde bazı anlaşmazlıklar da görülmüştü. İkinci aleni celsede mahkeme salonunda bir değişiklik vardı. İlk celsede bulunmayan Gazi Paşa'nın fotoğrafı ikinci celsede mahkeme salonunda ve riyaset makamının başı üstünde yerini almıştı. Bu durum Fransız ajanlığının itiraz etmesine neden olmuş, Türk ajanlığı ile Fransız

19 "Muhtelit Hakem Mahkemeleri Faaliyete Geçti", **Cumhuriyet**, 20 Mayıs 1926, No: 730, s.1-2; "İlk Muhtelit Hakem Mahkemesi", **Akşam**, 20 Mayıs 1926, No: 2731, s.1; "Türk Fransız Mahkemesinde İlk İçtima", **Milliyet**, 20 Mayıs 1926, No: 97, s.1.

20 "Türk-Fransız Mahkemesinde İlk Hüküm", **Cumhuriyet**, 26 Mayıs 1926, No: 736, s.2; "Hükûmetten Beş Milyon Frank İsteyen Fransız'ın Davası Muhtelit Mahkemenin Salahiyeti Haricinde Görüldü", **Milliyet**, 26 Mayıs 1926, No:103, s.1.

21 "Au Tribunal Arbitral Mixte Franco Turc", **Le Figaro**, 2 Juin 1926, No: 153, p.4; "Le Tribunal Arbitral Mixte Franco-Turc", **Le Temps**, 2 Juin 1926, No: 23668, p.6.

Ajanı Jaudon arasında mahkemeden önce tartışma yaşanmıştı. Eski maarif binasındaki nazır odası Karma Hakem Mahkemeleri için mahkeme salonu olarak belirlenmişse de düzenlemeler tamamlanmadığından aleni celseler Türk ajanlığı odasında yapılmıştı. Ajanlık odasının düzenlenmesi esnasında Gazi Paşa'nın fotoğrafını bulunduğu yerden almanın gerekip gerekmediğini düşünmek bile Türk ajanlığı için üzüntü verici olmuştu. Fotoğraf ikinci celsede yerine koyulduktan sonra Fransız ajanlığı mahkemenin uluslararası olması nedeniyle itiraz etmişti. Türk ajanlığı ise kendi odasında tasarruf hakkına sahip olduğunu beyan etmişti. Mahkeme Reisi Asser, iki ajanlık arasında olan bu tartışmaya da hakemlik etmiş ve Mustafa Kemal'in mahkemenin bulunduğu memleketin reisi olduğunu, şahsiyeti bütün dünyaca kuvvetli ve muhterem tanınan Gazi Paşa'nın fotoğrafları altında onurla icra-yı adalet edeceğini belirtmişti. Bu kısa tartışmadan sonra uluslararası mahkeme ilk hükmünü Gazi'nin fotoğrafı altında vermişti.²²

İlk anlaşmazlık bu şekilde savuşturulurken ikinci anlaşmazlık mahkemenin taşınmasına ilişkindi. Karma Hakem Mahkemeleri aleni celselerden ziyade davaları yazılı muhaberatla halletmekteydi. Evraklar birkaç adede ulaşıncı tarafsız reise haber verilmekte o da 2-3 ayda bir İstanbul'a gelerek kararını vermekteydi. Tarafsız reis devamlı İstanbul'da bulunmaktaydı.²³ *Cumhuriyet*'in haberine göre Asser 8 Kasım 1926'da Türk Hakemi Osman Bey'e bir mektup göndererek mahkemenin taşınması teklifini sunmuştu. Osman Bey, bunun Lozan'a aykırı olduğunu belirtmişti. Asser ise maksadının mahkemenin merkezini değiştirmek olmadığını, birkaç celsesinin Venedik'te yapılmasını teklif ettiğini vurgulamıştı. Asser Osman Bey'e gönderdiği üçüncü mektupta, İstanbul ve Paris'i uzak bulduğundan Osman Bey'i emri vaki karşısında bırakmış ve teklifinin Fransız Hakemince onaylanmasıyla mahkemenin Venedik'te birkaç celse akdetmesine ekseriyetle karar verildiğini bildirmişti.²⁴

Asser'in mahkeme merkezi olarak Venedik'teki Ducale Sarayını teklif ettiği ve İtalyan Hükûmetinin çalışmalarına başladığı yönünde haberler basında yer almıştı. Lozan Antlaşması'na göre mahkeme faaliyete geçtikten ancak 3 sene sonra Türk Hükûmetinin onayıyla başka bir yere nakledilebilecekti. Asser'in talebi Türk tarafında emrivaki olarak anlaşılmış ve anlaşmaya uygun bulunmamıştı.²⁵

22 "Muhtelit Hakem Mahkemesinde Bir Hadise", *Cumhuriyet*, 26 Mayıs 1926, No: 736, s.1.

23 "Mösyö Asser Türk- Fransız Hakem Mahkemesinin Venedik'e Naklini İstiyor", *Akşam*, 30 Kanunuevvel 1926, No: 6951, s.1.

24 "Muhtelit Hakem Mahkemesinde Bir Hadise", *Cumhuriyet*, 15 Kanunuevvel 1926, No: 935, s.1,3.

25 "Mösyö Asser Türk-Fransız Hakem Mahkemesinin Venedik'e Naklini İstiyor", *Akşam*, 30 Kanunuevvel 1926, No: 6951, s.1.

Nisan ayında İstanbul'a gelen Asser, mahkemenin geçici olarak Venedik'te toplanmasını teklif ettiğini; fakat teklifinin yanlış anlaşıldığını belirtmişti. Hastalığını ileri sürerek Paris ve Berlin'deki işlerini de dikkate alarak mahkemenin İstanbul ile merkezi Avrupa arasında orta noktada bulunan Venedik'te toplanması hakkında temennide bulunduğunu; fakat mahkeme tarafından alınmış bir karar olmadığını vurgulamıştı.²⁶

1927 Nisan'ının ilerleyen günlerinde Karma Hakem Mahkemesi üyeleri ile ilişkiler dostane ilerlemiş, Umumi Ajan Emin Ali Bey ile eşi tarafından Karma Hakem Mahkemeleri başkanları ile hakem ve ajanları şerefine 17 Nisan'da Büyük Ada'da Otel Des Etrangers'de bir ziyafet verilmişti. Davete başkanlar ve ajanların çoğu eşleri ile katılmıştı. Ziyafetin sonunda Emin Ali Bey konuşma yaparak davete katılmalarından dolayı misafirlerine teşekkür etmişti.²⁷

İlerleyen günlerde Karma Hakem Mahkemelerinde basına da yansıyan bazı anlaşmazlıklar söz konusu olacaktı. Türk-Fransız Karma Hakem Mahkemesinde 19 Nisan'da görülmesi planlanan davalar ertelenmiş, durum tarafların ajanlarına önceden tebliğ edilmediği için Türk Ajanı Vasfi Raşid Bey ve Fransız Ajanı Chapuins resmî elbiseleri ile mahkeme salonuna gelmiş, mahkemenin adli kâtibinden mahkemelerin ertelediğini öğrenmişlerdi.²⁸

Milliyet gazetesi, anlaşmazlığın Türk Hakemi Mehmet Ali Bey'le reis Asser arasında çıktığını, Mehmet Ali Bey'in verilen bazı kararları uygun bulmayıp itirazda bulunduğunu yazmıştı. Mehmet Ali Bey kararlara iştirak etmeyince mahkeme karar almada zorlanmış, bunun üzerine Asser diğer Karma Hakem Mahkemelerinin reislerine başvurmuş, bu reislerle hariciye delegeşi Nusret Bey'i ziyaret etmişti. Habere göre bu durumdan Türk ve Fransız ajanlıkları haberdar değildi.²⁹ *Cumhuriyet*'in haberine göre tarafsız olması gereken Asser ihsas-ı rey etmişti. Gazete Asser'in taraflı bir karar vermek istediğini vurgulamıştı. *Akşam* da Asser'in tarafgir hareketinden bahsetmekteydi. Asser, Lozan'ı tadil edecek bir karar almak istemişti. Türk Hakemi Mehmet Ali Bey mahkemenin böyle bir tadile yetkisi olmadığını belirtip mahkemedен çekilmişti.

26 "Muhtelit Hakem Mahkemeleri Bugün Faaliyete Geçiyor", **Cumhuriyet**, 13 Nisan 1927, No: 1052, s.1.

27 "Muhtelit Hakem Mahkemeleri Erkanı Şerefine Dün Verilen Ziyafet", **Cumhuriyet**, 18 Nisan 1927, No: 1057, s.1.

28 "Muhtelit Mahkemenin Faaliyeti Sektedar Oldu", **Milliyet**, 20 Nisan 1927, No: 426, s.1-2; "Muhtelit Hakem Mahkemelerinde İhtilaf Çıktı", **Cumhuriyet**, 20 Nisan 1927, No: 1059, s.1-2

29 "Muhtelit Mahkemenin Faaliyeti Sektedar Oldu", **Milliyet**, 20 Nisan 1927, No: 426, s.1-2.

Anlaşmazlık konusu basında yer aldığına göre Reji General'in açtığı dava idi. Reji General Şirketiyle İşkodra ve Arnavutluk'ta demir yolu inşasına ilişkin anlaşma yapılmış ancak keşif işlemi savaş nedeniyle sonuçlanamamıştı. Reji General, Karma Hakem Mahkemesine başvurarak Hükûmet aleyhine dava açmıştı.³⁰ Reis Asser ile Fransız Hakemi Gandolphe mahkemenin bu davayı görebileceğini, Türk Hakemi ise davanın görülmesinin mahkemenin yetkisi dışında olduğunu savunmuştu.³¹

Türk-Fransız Mahkemesinin çalışmasına ara vermesi nedeniyle 8 dava ertelenmişti. Emin Ali Bey, Karma Hakem Mahkemesindeki Türk ve Fransız kâtiplerden 2 mektup almış, bunlardan birinde listeye koyulmuş davaların ekseriyetle ertelendiği diğerlerinde ise önceki celselerde görüşülen birkaç iş hakkında mahkemenin ekseriyetle yeniden duruşma yapılmasına karar verdiği belirtilmişti. Emin Ali Bey ve Fransız Umumi Ajansı mahkemede alışılmamış bir durum olduğunu anlayarak Asser'i görmeye karar vermişlerdi. Emin Ali Bey'e göre Hükûmeti Karma Hakem Mahkemeleri nezdinde temsil vazifesi umumi ajana aitti. Reis ve üyelerin hükûmetle temasına usulen umumi ajan aracılık etmekteydi.³² Bununla birlikte Hariciye Vekâleti İstanbul delegesinden Hariciye Vekâletine gönderilen yazıda, Karma Hakem Mahkemeleri reislerinin toplu olarak ziyarete geldikleri haber verilmişti. Reislerin belirttiğine göre Mehmet Ali Bey, teşrikimesai etmeyeceğini söylemişti. Durum Mehmet Ali Bey'e sorulduğunda anlaşma hükümleri aleyhine tarafgir karar verildiğine dikkat çekerek bu şartlar altında teşrikimesai yapamayacağını söylediğini ifade etmiş, gerekli izahatta bulunacağını da eklemiştir.³³

Türk Umumi Ajansı Emin Ali Bey ile Fransız Ajansı Jaudon Aser'i ziyaret etmişlerdi. Asser ajanlara ihtilafa ilişkin bilgi vermemiş, resmen devletlerin temsilcileri olan ajanların mahkemenin iç meselesini öğrenmek istemelerinin

30 "Muhtelit Hakem Mahkemelerinde İhtilaf Çıktı", **Cumhuriyet**, 20 Nisan 1927, No: 1059, s.1-2; "Muhtelit Mahkemeler", "İhtilafın Haline Kadar Faaliyet Tatil Edildi", **Akşam**, 21 Nisan 1927, No: 3061, s.2.

31 "Hakem Mahkemelerinde", **Milliyet**, 22 Nisan 1927, No: 428, s.2; "Hakem Mahkemesindeki İtilaf Üzerine Türk ve Fransız Ajanları Bugün Müştereken Reis Mösyö Asser Nezdinde Teşebbüste Bulunacaklardır", **Cumhuriyet**, 21 Nisan 1927, No: 1060, s.2.

32 "Muhtelit Mahkeme", "İhtilaf Heyet-i Vekilede Müzakere Edilecek", **Milliyet**, 21 Nisan 1927, No: 427, s.1,3. "Hakem Mahkemesindeki İtilaf Üzerine Türk ve Fransız Ajanları Bugün Müştereken Reis Mösyö Asser Nezdinde Teşebbüste Bulunacaklardır", **Cumhuriyet**, 21 Nisan 1927, No: 1060, s.2.

33 BOA. HR.İM. 256/78.

doğru olmadığını bildirmişti.³⁴ Türk-Fransız Hakem Mahkemesinde duruşması yapılan davalar hakkında yeniden mahkemenin kurulmasının sebebi davaların düşmesini engellemektir. Mahkemeye ara verileceğinden davaların karar müddetinin geçmesi ihtimali ortadan kaldırılmıştı.³⁵

Bu sırada Türk Hakemi Osman Bey vefat etmiş ve Mehmet Ali Bey Türk-Fransız Hakem Mahkemesi Türk azalığına tayin edilmişti. Aynı süreçte Emin Ali Bey Hariciye Vekâleti tarafından 3 tarafsız reis nezdinde teşebbüste bulunmakla görevlendirmişti. Emin Ali Bey üç mektup yazarak bahsedilen anlaşmazlıkla ilgili ve hariciye delegesi Nusret Bey nezdindeki ortak teşebbüs hakkında reislerden resmen izahat talep etmişti.³⁶ Emin Ali Bey'in izahat talebine bir cevap gelmeden Asser 26 Nisan'da Paris'e hareket etmişti. Asser'i hakem mahkemeleri erkânı ve Mehmet Ali Bey yolcu etmiş, Türk Hakemi Asser'in eşine hatıra olarak bir de hediye takdim etmişti.³⁷ Sonuçta yeni dönemde Karma Hakem Mahkemeleri kaldığı yerden çalışmalarına devam edecekti.

Türk-Fransız Karma Hakem Mahkemesinde çözüm bekleyen davaların sayısı 150'yi geçmemektedir. Fransız kamuoyunda bu davalar içerisinde madencilik imtiyazları, geniş tarım arazilerinin işletilmesi ile ilgili anlaşmazlıklar, Fransız tersanelerinin on iki muhribin teslimi için akdedilmiş bir sözleşmeye ilişkin Türk Hükûmetine karşı açtığı dava, 1913 İstanbul Belediye Kredisi tahvil hamillerinin açtığı dava önemli olarak görülmektedir.³⁸

B) Türk-Fransız Karma Hakem Mahkemesinde Görülen Başlıca Davalar

a) Pera Palas Davası

Fransız şirketi Grand Otel İnternasyonal/ Beynelmillel Oteller Şirketi tarafından Türk-Fransız Hakem Mahkemesinde Türk Hükûmeti aleyhine açılan davada, davacı şirket emval-i metrukeden olan Pera Palas Oteli'ni Bodosaki'den vaktiyle belirli bir bedel karşılığında satın aldığını belirtip Türk Hükûmetince Bodosaki'nin borcuna karşılık el koyulan otelin kendisine iadesini ve kirasından

34 "Hakem Mahkemelerinde", **Milliyet**, 22 Nisan 1927, No: 428, s.2; "Bir İhtilaf Daha Çıktı", **Cumhuriyet**, 22 Nisan 1927, No: 1061, s.1-2.

35 "Hakem Mahkemelerinde", **Milliyet**, 22 Nisan 1927, No: 428, s.2.

36 "Muhtelit Hakem Mahkemelerindeki Hadise", **Cumhuriyet**, 26 Nisan 1927, No: 1065, s.1-2.

37 "Mösyö Asser Gitti", **Cumhuriyet**, 27 Nisan 1927, No: 1067, s.2.

38 P.G., "Les Tribunaux Arbitraux Mixtes de Constantinople", **Le Temps**, 15 Mars 1927, No: 23952, p.2.

elde edilen paranın ödenmesini talep etmiştir.³⁹ Oysa Hükûmetin elindeki otel Bodosaki'nin harp kazançları vergisine mahsuben alınmış ve başkasına satılmıştır.

Mahkeme heyeti tapuya dayanmayan bu tasarrufu tanımamış ve davayı reddetmiştir.⁴⁰ *Milliyet*, kararın Türkiye'nin lehine sonuçlanmasında Türk ajanı Nazım Bey'in dirayet ve isabetinin etkili olduğunu belirtmiştir. Nazım Bey, bu başarının büyüğünün hazineyi ve oteli sermaye olarak hazineden alan Emlak ve Eytam Bankasını temsil eden, savunmada da hazır bulunan hazine vekillerinden Osman Nuri Bey'in olduğunu not düşmüştür.⁴¹

b) Çukurova Davası

15 Nisan 1912'de Paul Marie de Lesseps ve Baron Evain de Vandœuvre⁴² ile Çukurova çiftliği arazisinin 75 seneliğine işletilmesine yönelik sözleşme imzalanmıştı. Ortaklık şeklinde yapılan sözleşme en az 45.000 hektar araziye kapsamaktaydı. Köylülere ve şirkete bırakılacak arazi sınırlarının saptanması adına bir komisyon kurulacaktı. Bununla birlikte yapılan sözleşmenin geçerli olmayacağı yönünde devlet kademelerinden eleştiriler yükselmiş öte yandan sözleşme bölge ahalisinin tepkisine neden olmuş, arazinin sınırlarının belirlenmesi sekteye uğramıştı. Meclis-i Vükela, 1913'te sözleşmeyi geçerli saysa da anlaşmazlıklar nedeniyle 1914'te Fransız Hükûmeti devreye girmiş, sefaret vasıtasıyla yapılan masrafın iadesi ile zararın tazminini istemişti. Süreç şirket ile hükûmet arasında hukuki bir mesele olmaktan çıkmış ve devletler arası bir konu halini almışken sözleşme 7 Nisan 1916'da Mehmet Reşat'ın çıkarttığı irade ile feshedilmişti.⁴³

Mesele Lozan'ın ardından Karma Hakem Mahkemesinin önündeydi. Fransız tebaasından Vandœuvre'in veresi Lozan Antlaşması'nın 73. maddesinin f

39 "Muhtelit Mahkemelerde", "Pera Palas'ı da İstiyorlar", **Cumhuriyet**, 10 Kanunuevvel 1926, No: 930, s.2.

40 "Fransız ve Belçika Mahkemelerinde", **Cumhuriyet**, 28 Nisan 1931, No: 2506, s.2; "Muhtelit Mahkemelerde", **Vakit**, 28 Nisan 1931, No: 4778, s.8.

41 "Perapalas Davası Hükûmet Lehine Neticelendi", **Milliyet**, 28 Nisan 1931, No: 1873, s.1.

42 Fransız siyasetçi J.L. Auguste Evain'in oğlu Vandœuvre, 1880'de Osmanlı Devleti'nin La Haye Büyükelçisi Yahya Karaca Paşa'nın kızı ile evlendi. Uzun yıllar İstanbul'da yaşayan Vandœuvre, Osmanlı diplomatları ile yakın ilişki kurmuştu. Lesseps ise Süveyş Kanalı'nın mühendislerinden Ferdinand de Lesseps'in oğludur. Lesseps, Birinci Dünya Savaşı'na giren Fransa Hükûmetinin Çukurova çiftliği nedeniyle kendisini 10 milyon frank zarara uğrattığını iddia edecek ve hükûmetle arası açılacaktı. 1947'de ise Almanlara yardım ettiği gerekçesi ile tutulanacaktı. Bk. Erhan Alpaslan ve Toroshan Özdamar, **Osmanlı Arşiv Belgelerine Göre Çukurova (Anavarza) Çiftlikât-ı Hümâyun-u Askerîsi**, Hiper Yayın, İstanbul 2019, s.29.

43 Alpaslan ve Özdamar, *age.*, s.32-54.

fıkrası gereğince dava açmışlardı. 17 Mayıs 1928’de görülen davada Türk ajanı Vasfi Raşid Bey Çukurova, imtiyaz anlaşması olduğundan mahkemenin davayı görmeye salahiyeti olmadığını belirtmişti. Vasfi Raşid Bey davacının, Fransa sefarethanesi vasıtasıyla Türk Hükûmetine verdiği dilekçede sözleşmenin “imtiyaz” olduğunu açıkça belirttiğine dikkat çekmişti. Daha önce Fransız fevkalade komiseri tarafından Türk Hükûmetine verilmiş bir şifahi takirde de Çukurova sözleşmesine “imtiyaz” denilmişti. Taraflar, Lozan’da imtiyazlı şirketleri sayarken Çukurova şirketini imtiyazlı olarak kabul etmişlerdi. Vasfi Raşid Bey’in mahkemenin yetkisini suistimal ettiğinden bahsetmesi karşında Fransız ajanı şikâyetçi olmuştu. Türk ajanı bu tabirin hakaret olmadığını, Karma Hakem Mahkemelerinin çıkardıkları hükümlerde ve Fransızca yayınlanan mecmualarda salahiyet suistimali meselesinin yer aldığını, hakem mahkemelerinin salahiyeti suistimal ile verecekleri hükümlere uymak gerekmediğinin içtihat edildiğini vurgulamıştı. Lozan Antlaşması’nın tazminatı reddettiğini belirterek ‘Harp sahnelerinde Türklerden silahla alınamayan tazminatı bu hukuk savaşının kapalı sahnelerinde mi elde edeceğinizi ümit ediyorsunuz?’ ‘Mahkeme, salahiyetini suistimal ile tazminata hükmettiği takdirde Türk Hükûmetinin bu salahiyet dışı verilmiş karara uyacağını mı zannediyorsunuz?’ diye sormuştu. Asser, salahiyeti suistimal tabirinin mahkemeye karşı bir hakareti içermediğini belirterek tartışmayı noktalamıştı.⁴⁴

Çukurova ilk bakışta bir adi hukuk akdi gibi görünürken Lozan görüşmelerinde Pelle’nin ifadesi ile imtiyaz olarak addedilmişti. Karma Mahkeme ise bu sözleşmeyi 73. maddenin f fıkrasında belirtilen sözleşmelerden saydı ve Türk ajanlığının yetkisizlik iddiasını reddetti⁴⁵, davayı görmeye karar verdi.⁴⁶

16 Nisan 1936’daki celsede Türk hazinesini Mahmut Esat Bozkurt savunurken, Lesepe de hazır bulunmuştu. Şirket, savaştan sonra Türk Hükûmetinin bölgeye muhacir yerleştirdiği iddiasıyla tazminat istemişti. Bunun üzerine Çukurova’ya bir uzman gönderilerek vaziyet incelenmişti. Hollandalı tarafsız uzman mahkemeye verdiği raporunda Fransız şirketinin iddiasının doğru olmadığını ve bu şirkete verilecek arazinin orada fazlasıyla mevcut olduğunu bildirmişti.⁴⁷ Çıkan kararda 2 milyon liralık tazminatlı akdin feshi talebinin ve

44 “Türk-Fransız Hakem Mahkemesinde Bir Hadise”, **Milliyet**, 18 Mayıs 1928, No: 814, s.2; “Türk-Fransız Mahkemesinde Bir Hadise”, **Cumhuriyet**, 18 Mayıs 1928, No: 1447, s.1,3.

45 Bilsel, **age.**, s.458.

46 “Fransız ve Belçika Mahkemelerinde” **Cumhuriyet**, 28 Nisan 1931, No: 2506, s.2; “Muhtelit Mahkemelerde Verilen Kararlar”, **Milliyet**, 28 Nisan 1931, No: 1873, s.3.

47 “Çukurova Davası”, **Cumhuriyet**, 17 Nisan 1936, No: 4282, s.6.

tazminat iddiasının reddine ve masrafın davacıya yüklenmesine karar verilmiştir; ancak ihtilafı teşkil eden sözleşme Lozan Antlaşması gereğince yürürlükte kalması gereken sözleşmelerden sayıldığından taraflar bu konuda kendilerine düşen yükümlülüğün 6 ay içinde icrasını istemedikleri takdirde akdin infazına ve bir taraf isteyip diğer taraf istemezse taahhütten vazgeçenin diğer tarafa 250.000 lira tazminat vermesine karar verilmiştir.⁴⁸ Çukurova davası tarafları bir müddet daha meşgul etmiştir.⁴⁹ 1939'da süreç karara bağlanmamıştır. Hükümet işi müzakere yoluyla halletmeye karar verirken evraklar Hariciye Vekaletine gönderilmiştir.⁵⁰

c) Fransız Mekteplerine Açılan Dava

Türk-Fransız Karma Hakem Mahkemesinde görülen davalardan biri de Türk Hükümeti tarafından papaz mektepleri aleyhine açılan tazminat davasıdır. Fransızlar işgal esnasında İstanbul'daki Fransız ruhban mekteplerine, diğer bazı kurumlara bedeli Osmanlı Hükümetine verilmek üzere Şark Demiryolları deposunda bulunan ve hükümete ait olan kereste, cam gibi eşyalar vermiş ancak bedelini tahsil edememiştir. Türk Hükümeti de alacağının tahsili için Karma Hakem Mahkemesine başvurmuştur.⁵¹ Dame de Sion, Saint Benoit gibi Fransız okulları müdürlerine teslim edilmiş olan bu malzemeden dolayı Hükümet, Fransızlardan 50,000 Frank istemiştir.⁵²

Dava 1926'da görülmeye başlamıştır. Nisan 1927'deki aleni celsede Türk ajanlığını Vasfi Raşid Bey, Fransız ajanlığını Jaudon temsil etmiş, papaz mekteplerinin vekaletini Fransız tebaasından Tunus barosuna kayıtlı bir Ermeni üstlenmiştir. Fransız ajanı Antlaşma'nın 137. maddesinin uygulanamayacağı, Türk Hükümeti'nin Lozan Antlaşması'nın 58. maddesi ile tazminat talebinden feragat ettiği görüşündedir. Türk ajanı Antlaşma'nın 137. maddesinin ikinci fıkrasının talepte bulunma hakkı verdiği, Lozan Antlaşması'nın ilgili fıkrasının anlamını istihraç için antlaşmanın 58. maddesinin ilk fıkrasıyla tahliye protokolünün 3. maddesinin karşılaştırılması gerektiği görüşündedir. Tahliye protokolünün 3. maddesine göre işgal memuru Türk Hükümetine ait olan, üçüncü

48 "Türk-Fransız Muhtelit Mahkemesi İşini Bitirdi", **Tan**, 23 Nisan 1936, No: 362/3665, s.2

49 "Periye Bankasının Açtığı Dava", **Cumhuriyet**, 17 Mart 1937, No: 4611, s.6.

50 "Muhtelit Mahkemeler Teşkilatı Lağvedildi", **Vakit**, 6 Nisan 1939, No: 7627, s.5; "Muhtelit Mahkemelerdeki Dosyalar", **Cumhuriyet**, 6 Nisan 1939, No: 5350, s.5.

51 "Fransız Mekteplerine Verilen Eşya Bedeli", **Akşam**, 8 Mayıs 1926, No: 2719, s.1; "Mütarekede Aldıkları Malların Bedelini İstiyoruz", **Milliyet**, 14 Nisan 1927, No: 420, s.1,4.

52 "Türk-Fransız Mahkemesinde", "Üç Mühim Davanın Görülmesine Başlanıyor", **Cumhuriyet**, 15 Nisan 1936, No: 4280, s.2.

kişilere, Osmanlı şirketlerine tevdi edilmiş olan emval ve eşyanın dökümünü hükûmete verecektir. Hükûmetin buradaki talebi işgal kuvvet ve memurlarına, bir devlete yönelik değildir.⁵³ Sonuçta Lozan Antlaşması'nın 137. maddesinin üçüncü kişilerden başkasına dava hakkı vermediği gerekçesiyle dava kabul edilmemiştir.⁵⁴

d) Augustin Normand Şirketi Davası

Bahriye Nezareti tarafından Fransa'daki Augustin Normand gemi yapım şirketine sipariş edilmiş olan on iki destroyere ilişkin 3 Mayıs 1914 tarihli anlaşma hükmünün Birinci Dünya Savaşı dolayısıyla yerine getirilememesi nedeniyle şirket tarafından Karma Hakem Mahkemesinde dava açılmıştır. Türk makamlarının dava karşısında izleyecekleri rota belirlenmişti. Önce sözleşmenin iptaline ve sipariş mecburiyetinden kurtulmaya çalışılacaktır. Mahkeme siparişe karar verdiği durumda: sözleşme gereğince 9 milyon lira sarf edilerek 6 destroyer tedarik etmek veya sipariştan kaçınarak tazminatı ödemek şıklarından birisi kararlaştırılacaktır. Diğer taraftan Bahriye Vekaleti sözleşmedeki fenni şartın günün gereklerine uygun olup olmadığını inceleyecektir.⁵⁵

Başlangıçta davaya ilişkin basında yer alan bilgilerde yanlışlık olmuş, *Cumhuriyet*, Türk Hükûmeti'nin Birinci Dünya Savaşı'ndan önce bu gemi yapım şirketine verilen siparişler için 92,000 İngiliz lirası ve 1,500,000 Fransız Frangı ödendiğini, savaşın ilanıyla işe başlanılmadığını, Karma Hakem Mahkemesinin teşkili ile Bahriye Vekaleti tarafından bu paranın iadesi istemi ile dava açıldığını belirtmişti.⁵⁶ Ardından davanın Türkiye tarafından açılmadığı anlaşılmıştı.

Mayıs 1928'deki celsede şirket, 22 milyon Türk lirasına mal olacak bu inşaattan vazgeçildiğini kaydederek %12 hesabıyla temettü olan 233.000 İngiliz lirasının, bu iş için yapılan seyahat masrafının, plan ücretleri gibi zararlarının ödenmesini istemişti. Türk Ajanı Nazım Bey meselenin hukuki boyutuna ait izahata girilmeden Tayyare Cemiyetinin davaya müdahale için mahkemeye müracaat ettiğini, bu meselenin incelenmesini söylemişti. Donanma Cemiyetinin yerine geçen Tayyare Cemiyeti, vaktiyle Augustin Normand Şirketine sipariş edilen savaş gemileri bedelinin ilk taksiti olarak eski Donanma Cemiyetinin

53 "Mütarekede Aldıkları Malların Bedelini İstiyoruz", *Milliyet*, 14 Nisan 1927, No: 420, s.1,4.

54 "Türk-Fransız Muhtelit Mahkemesi İşini Bitirdi", *Tan*, 23 Nisan 1936, No: 362/3665, s.2.

55 BCA. 30.18.1.1./18.24.17.

56 "Muhtelit Hakem Mahkemesinde Mühim Bir Dava", *Cumhuriyet*, 3 Eylül 1926, No: 833, s.1,3.

93.000 İngiliz lirası verdiğiinden bahisle bu paranın iadesi talebi ile davaya müdahale etmişti. Mahkeme, Fransız ajanı ve avukatının itirazına rağmen Tayyare Cemiyetinin müdahalesini kabul etmişti.⁵⁷

Türk Umumi Ajanı hem yetkisizlik itirazı yapmış hem de esasa girmiş ve sözleşmenin hükümden düşmüş olduğunu belirtmişti; ancak mahkeme verdiği ara kararında yetkisizlik itirazını reddetmiştir. Mahkeme esasa girerek sözleşmedeki şarta uygun olarak inşa edilmiş torpido muhriplerinin mevcut dönemde uygun olup olmayacağını ve önceden uyuşulmuş fiyatın savaştan sonraki iktisadi şartlarla uyumlu olup olmadığını araştırmak için bir uzmanın fikrini almayı gerekli bulmuştu. Bilirkişi seçiminde taraflar uyuşamadıklarından Norveçli bir uzmanın bilir kişi tayin edilmesi üzerine Türk ajanı yetkisizlik itirazında ısrar etmişti. Tayin olunan bilirkişi raporunu hazırlamış ve mahkemeye vermişti. Türk ajanı yetkisizlik konusundaki görüşü koruyarak esas hakkında da cevapta bulunmuştu. Hüküm Türk tarafının aleyhine olduğu durumda yetkisizlikten dolayı hükmün iptali istenecekti. Adliye Vekaletinin mütalaası da Lozan'ın 94. maddesi ve Türk-Fransız Hakem Mahkemesi nizamnamesinin 1. maddesi gereğince mahkemenin kaza hakkı ancak adı geçen anlaşma ile kendi yetkileri dahilinde bulunan anlaşmazlıklara has olduğundan bunun haricinde bir kaza hakkı tanınmayacağı bununla birlikte vazife ve yetki itirazının esas hakkında itiraza engel olmayacağından ve usule ait itiraz edildikten sonra esas hakkında bir itirazda bulunulmasının mahkemenin kaza hakkını tanımak ihtimalini ortadan kaldıracağından ajanlıkça vazife itirazı yapıldıktan sonra esas hakkındaki itiraz ve müdafaalardan da asla geri kalınmaması hatta bu mahkemelerin kaza hakkı etkili olduğundan ajanlıkça bu konuda bir itirazda bulunulmayarak esasa girilmiş olması ve mahkemenin davayı görmesine itiraz olunmaması bile Lozan'ın 94. maddesini değiştiremeyeceği yönündeydi.⁵⁸

Sonuçta 93,000 İngiliz lirasının iadesi etrafında cereyan eden dava, Tayyare Cemiyetinin aleyhine neticelendi. Bu haber kamuoyunda olumsuz etki bırakmıştı. *Cumhuriyet* gazetesi Tayyare Cemiyeti İstanbul Şubesi Müdürü Hasan Fehmi Bey ile görüşmüş, Hasan Fehmi Bey bu paranın muhayyel bir para olduğunu belirtmişti. Bir kâğıt üzerinde böyle bir kayda rastlanması üzerine Cemiyet bir heyete durumu inceletmişti. Sonuç olumsuzdu.⁵⁹

57 "Tayyare Cemiyeti İşe Vaz-ı Yed Etti ve Mahkeme Tehir Edildi!", *Milliyet*, 16 Mayıs 1928, No: 812, s.1.

58 BCA.30.18.1.2./8.4.8.

59 "Hülya ile Açılan Dava", *Cumhuriyet*, 16 Kanunuevvel 1932, No: 3094, s.2.

Augustin Normand'ın açtığı davada 30 Nisan 1934'te görülen celsede Müdafaa'yı Milliye Vekaletinin avukatı Mahmut Esat Bey davanın bir amme hukuku meselesi olduğu yönünde savunmada bulunmuştu. Fransız ajanı buna karşı çıkmış, ortada esas kabul edilmesi gereken Lozan Antlaşması'nın bulunduğunu ileri sürmüştü. Sözü bilirkişi raporuna getirerek iyileştirme talep etmişti. Türk ajanı ise anlaşmanın esas itibarıyla uygulanırlığının incelenmesi gerektiğini vurgulamıştı. Osmanlı Devleti nazırlarının tahsisat olmadıkça devleti mali taahhüt altına koyacak tarzda anlaşma yapmaya yetkili olmadığını, ancak böyle bir anlaşmanın Meclis-i Mebusan kararıyla imza edileceğini belirtilmişti. Bozkurt, Osmanlı Kanun-u Esasisi'nin 100. ve 101. maddelerinin bu konudaki açıklığını belirtmişti. Fransız Hakemi bu maddelerin metnini talep etmiş ve mahkeme ertelenmişti.⁶⁰

Şirket, Birinci Dünya Savaşı'ndan önce Osmanlı Hükûmeti adına her biri 155,000 İngiliz lirasından sipariş edilen 6 torpido muhribi ile bunların tesliminden sonra siparişi vadedilen diğer 6 torpido muhribinin alınmamasından bahisle anlaşma hükmüne uyulması ile bunların alınmasını ve savaş dolayısıyla meydana gelen vaziyetten dolayı her biri 155,000 İngiliz lirası olan torpido bedellerine ayrıca 45,000'er İngiliz lirası daha ilavesini ve bu torpidoların siparişi üzerine ihtiyar edilen 854,000 Frank ile ayrıca 223,000 İngiliz lirası tamiratın da hükme alınmasını istemişti. Anlaşma uyarınca Fransız Hükûmeti de torpidoların alınmasına karşılık 3,000,000 Franklık bir istikraz yapmayı kabul etmekte ve Fransa Hükûmeti bu istikrazı yapmadığı takdirde Augustin Normand Şirketi aynı derecede meblağı kapsayan bir istikrazı Fransa'nın özel mali kurumlarından temin edeceğini kabul etmekteydi. Mayıs 1934'te sonuçlanan davada Mahkeme, anlaşma hükümlerinin yerine getirilmesine, yapılan fenni tadilatı Türkiye Hükûmetinin kabul veya reddinde muhtar olmasına, torpido muhriplerinde asgari fiyatın ton başına 261 İngiliz lirası olarak tespitine karar vermiştir. 1,000 liralık mahkeme masrafının 2/3'ü Türk Hükûmetine, 1/3'ü de şirkete yüklenmiştir. Bu durumda şirket 3,000,000 Franklık istikrazı temin edecek ve Türk Hükûmeti de gemileri sipariş edecekti. Bu istikraz 1913 istikrazı gibi uzun vadeli ve az faizli olacaktır. Kararın uygulanmasına Türk basını şüpheli yaklaşmıştı, şirketin mevcut durumuna göre böyle bir istikraz temin edebilmesi mümkün görünmemişti.⁶¹

e) Abdülhamit'in Mirasçılarının Davası

Abdülhamit geniş bir şahsi servete sahip olmasıyla diğer Osmanlı padişahları arasında öne çıkmıştı. Padişahın şahsi gelir ve giderine ait işlerle

60 "Muhtelit Mahkemede Mühim Bir Dava", *Cumhuriyet*, 1 Mayıs 1934, No: 3585, s.2.

61 "Türk-Fransız Mahkemesi Dün Kararını Verdi", *Cumhuriyet*, 8 Mayıs 1934, No: 3592, s.1,4.

meşgul olan Hazine-i Hassa teşkilatı bu dönemde oldukça genişlemişti.⁶² Mezopotamya'dan Anadolu'ya, Rumeli'ye yüzlerce padişah çiftliği kurulmuş, Irak, Suriye, Bingazi'ye kadar yayılan arazilerdeki varlıklara maden işletme ve vapur işletmelerinin gelir kaynakları da eklenmişti.⁶³ İlerleyen süreçte söz konusu varlıkların aidiyeti Devlet Hazinesi ile Hazine-i Hassa arasında değişkenlik gösterdi.⁶⁴ Bu varlıkların bir kısmının Birinci Dünya Savaşı ardından Türk hâkimiyet dışında kalması anlaşmazlığın çıkış noktasını oluşturdu.

Lozan görüşmelerinde Türk tarafı Hazine-i Hassa mallarını özel mülk olarak değerlendirmişti.⁶⁵ Sonuçta Antlaşma'nın 60. maddesi ile Osmanlı İmparatorluğundan toprak parçası ayrılmış olan devletler buradaki taşınır ve taşınmaz malları da edinmiş sayılırlarken Eylül 1908 ve Mayıs 1909 tarihli fermanlarla Hazine-i Hassadan Devlete geçirilmesi buyrulmuş taşınır ve taşınmaz mallarla 30 Ekim 1918'de kamu hizmeti yararına Hazine-i Hassa tarafından yönetilen mallar bu kapsama girmiştir.⁶⁶

Varisler ise eski imparatorluk sınırlarındaki Abdülhamit'in mirasını elde etmeye yönelik çaba içerisine girmişler, bu çabaları çerçevesinde Karma Hakem Mahkemelerine de başvurmuşlardı. Sami Günzberg⁶⁷ tarafından Avukat Nesim

62 Mehmet Zeki Pakalın, **Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü**, MEB, İstanbul 1993, s.787.

63 Vasfi Şensözen, **Osmanoğulları'nın Varlıkları ve II. Abdülhamid'in Emlaki**, TTK Basımevi, Ankara 1982, s.4.

64 Eylül 1908'de yayınlanan irade ile Hazine-i Hassa'ya ait varlık ve gelirlerin bir kısmı Maliye Hazinesine devredildi. Mayıs 1909'da ise Hazine-i Hassa varlıklarını Devlet Hazinesine aktaran yeni bir ferman yayınlandı. Vahdettin tarafından Ocak 1920'de yayınlanan kararname ile bahsi geçen fermanlarla Devlet Hazinesine aktarılan varlıklar Hazine-i Hassa'ya iade edildi. Bk. Cemil Koçak, **II. Abdülhamid'in Mirası**, ARBA Yayınları, İstanbul, 1990, s.13-15; Rıfat Bali, **Sarayın ve Cumhuriyetin Dişçibaşısı Sami Günzberg**, Libra Kitap, İstanbul 2014, s.230-231.

65 Seha Meray, **Lozan Barış Konferansı Tutanaklar- Belgeler, Üçüncü Komisyonun Tutanakları ile Raporları (İktisat ve Maliye Sorunları)**, Birinci Takım, C III, YKY, İstanbul 1993, s.71,282-283; Koçak, **age**, s.16-19.

66 Meray, **age**, İkinci Takım, C II, s.20-21.

67 1897 yılından itibaren Bahriye Nezareti Merkez Hastanesinde ve Yıldız Sarayı'nda diş hekimi olarak görev yaptı. Osmanlı Hanedanının dişçisi olarak tanındı. 1923 Haziran'ında, Türk ordusu İstanbul'a yaklaştığı zaman, Saray dişçisi olmasından dolayı endişeye kapılıp Avrupa'ya giden Günzberg, daha sonra Türk konsolosluğundan edindiği pasaportla geri döndü. Cumhuriyet döneminde, Atatürk'ün diş hekimi olan Sami Günzberg; İsmet İnönü, Celal Bayar, Adnan Menderes gibi pek çok ismin diş hekimliğini yaptı. Bk. Eren Akççek ve Siren Bora, "Sami Günzberg (1876-1966)", **Atatürk Ansiklopedisi**, <https://ataturkansiklopedisi.gov.tr/bilgi/sami-gunzberg-1876-1966/?pdf=4521>, Erişim Tarihi: 26/04/2023.

Mazliah vekil tayin edilmişti. Varisler, Suriye ve Lübnan'daki varlıklarının iadesi için Türk-Fransız Karma Hakem Mahkemesinde Fransa aleyhine, Trablusgarp ve Bingazi'deki varlıklarının iadesi için Türk-İtalyan Karma Hakem Mahkemesinde İtalya aleyhine, Irak, Filistin ve Kıbrıs'taki varlıklarının iadesi için de Türk-İngiliz Karma Hakem Mahkemesinde İngiltere aleyhine dava açmışlardı.⁶⁸

Nisan 1930'da Fransız Hükûmetine karşı açılan dava görülmüştü. Mirasçılarının dayanak noktası Lozan'ın 65. maddesiydi. Fransız Hükûmeti üç noktadan mahkemenin yetkinliğine itiraz etmişti; öncelikle belirtilen mal ve emlakın 65. maddenin 2. fıkrasındaki istisnai harp tedbirine maruz kalmadığını belirtmişti. İkinci olarak talep 8 Eylül 1908 ve 2 Mayıs 1909 tarihli iradelerle belirtilen mallara yönelikti. Bunlar 60. madde gereği bedelsiz Türkiye Hükûmeti tarafından lehlerine arazi terk edilen devletlere bırakılmıştı. Üçüncü olarak Osmanlı hanedan üyeleri 3 Mart 1924 tarihli kanunla⁶⁹ Türk tabiiyetinden çıkartılmıştı. Karma Mahkeme ancak Türklerle Fransızlar arasındaki davalara bakabilirdi.

Mirasçıların vekilleri, mal sahibinin malına tasarruf etmekten meneden her hadisenin 65. maddede zikredilen "istisnai tedbir" kapsamına girdiğini savunmuşlardı. 60. maddeye ilişkin olarak Türk heyetinin Lozan'da bu malların Abdülhamit mirasçılarına ait olduğunu, Türk Devletine ait olmadığını açıkça ifade ettiğini belirtmişlerdi. Tabiiyet konusunda ise 3 Mart 1924 tarihli kanuna Fransız Hükûmetinin verdiği anlamın yanlışlığı üzerinden ilerlenmişti. Bu madde iskat-ı tabiiyetten bahsetmemekte, sadece Osmanlı hanedan azasının vatandaşlık hukuk ve sıfatlarının reddedildiğini göstermekteydi. Vatandaşlık hukuku ile tabiiyet ayrı şeylerdi. Tabiiyetten iskat ancak eski Tabiiyet Kanunu ve yeni Vatandaşlık Kanunun ilgili maddelerinde belirlenen hadiselerle sınırlıydı. Teşkilat-ı Esasiye Kanunu'nun 88. maddesi de bu yöndeydi. Lozan Antlaşması'nın 65. maddesi 29 Teşrinievvel 1914'te Türk olan kimselerin dava açabileceğini göstermekteydi, eski hanedan efradı o tarihte Türk'tü. Türk ajanı 60. ve 65. maddelere ilişkin davacı vekillerinin verdikleri anlama katıldıklarını beyan etmişti.⁷⁰

9 Nisan tarihinde gerçekleşen celsede Abdülhamit'in kız ve oğulları 3 Mart tarihli kanun gereğince iskat edilmiş olduklarından ve zevceler konusunda da Antlaşma'nın 65. maddesindeki istisnai harp tedbirleri hadisede bulunmamasından

68 Bali, *age.*, s.255.

69 Kanunun 4. maddesine göre Halife ve Osmanlı hanedanına mensup erkek, kadın tüm üyeler ve damatların, Türk vatandaşlık sıfatı ve hukuku kaldırılmıştır. Bk. **Resmî Gazete**, 6 Mart 1340, No: 63, s.6-7. Sadece gelinler Türkiye'de kalabilecekti. Bk. Koçak, *age.*, s.22.

70 "Abdülhamit Veresesine Ait Davaların Mahiyeti", **Cumhuriyet**, 9 Nisan 1930, No: 2127, s.3.

dava hakkında yetkisizlik kararı verilmişti. Sabık şehzadelerden Mehmet Selim Efendi de Suriye Hükûmeti aleyhine bir dava açmış Halep, Beyrut, Suriye'deki araziden mirasçı sıfatıyla kendisine ait olan hisselerin iadesini istemişti. Mahkeme buna da yetkisizlik kararı vermişti.⁷¹

Fransız basınına göre bu karar, özellikle mandater gücü olan Fransa için büyük önem taşımakta, İngiltere ve İtalya'yı da eşit derecede ilgilendirmekteydi.⁷² İngiliz basını da kararın Türk-İngiliz, Türk-İtalyan ve Türk-Yunan Mahkemeleri için önemli olduğunu belirtmişti.⁷³ Nitekim Kasım 1930'da Türk-İngiliz Karma Hakem Mahkemesinde Abdülhamit'in mirasçılarının davası görülmüştü.⁷⁴ İngiliz tarafının itirazları da Fransız ajanının itirazları ile aynı temelde olmuştu. Aralık ayında dava Türk-İtalyan Mahkemesinin önündeydi.⁷⁵ Sonuçta Türk-İngiliz Mahkemesi Türk-Fransız Mahkemesi kararına benzer esaslara dayanarak yetkisizlik kararı verirken⁷⁶ Türk-İtalyan mahkemesinden de aynı karar çıkmıştır.⁷⁷

İade-i muhakeme talebi ile 1935'te Türk-Fransız Mahkemesi Abdülhamid mirasçılarının davasını ele alacaktı.⁷⁸ Varislerin vekili Sami Günzberg mahkeme reisine verdiği muhtırada, Fransız mandası altında bulunan Suriye ve Lübnan'da Abdülhamit varislerine ait emlağa Suriye Hükûmeti tarafından meşru olmayan biçimde el koyulduğunu, Karma Hakem Mahkemesinin bu işi göremeye yetkili olmadığı hakkındaki tezin kabul edilemeyeceğini belirtmiş ve istisnai harp tedbirine ilişkin karara itiraz etmişti. Suriye Hükûmetinin bu emlağı eski Osmanlı İmparatorluğuna ait zannettiğini oysa bunların özel mülk olduğunu vurgulamıştı. Davasını 65. maddeye dayandıran Günzberg, davacıların Lozan

71 "Abdülhamit Veresesinin Açtığı Dava", **Cumhuriyet**, 10 Nisan 1930, No: 2129, s.2; "Turquie", "La Succession de l'ex-sultan Abdul Hamid", **Journal des Debats**, 11 Avril 1930, No: 100-142, p.2; "La Succession d'Abdul Hamid", **Le Temps**, 11 Avril 1930, No:25069, p.2; "Le Tribunal Arbitral Franco-Turc Rejette les Pretentions des Heritiers d'Abdul Hamid", **Le Matin**, 10 Avril 1930, No: 16822, p.3.

72 "Turquie", "La Succession de l'ex-sultan Abdul Hamid", **Journal des Debats**, 11 Avril 1930, No: 100-142, p.2; "La Succession d'Abdul Hamid", **Le Temps**, 11 Avril 1930, No:25069, p.2.

73 "The Heirs of Sultan Abdul Hamid", **The Times**, 10 April 1930, No: 45484, p.15.

74 "Abdul Hamid's Heirs", **The Times**, 24 November 1930, No:45,678, p.11.

75 Irmak Karabulut, "Lozan Antlaşması Sonrası Kurulan Karma Hakem Mahkemeleri: Türk-İngiliz Karma Hakem Mahkemesi ve Üç Örnek Dava", **History Studies, Doç. Dr. İlknur Mangır Karagöz Armağanı**, 12/2, 2020, s.452-455.

76 "Abdul Hamid's Heirs", **The Times**, 17 December 1930, No:45,698, p.11.

77 Bali, **age.**, s.258.

78 "Abdülhamit Verese Davası", **Cumhuriyet**, 1 Mayıs 1935, No: 3935, s.5

imzalandığında Türk tebaası oluğunu yinelemişti. Günzberg, mevcut durum, eski ve yeni muhtıraları dikkate alarak davanın görülmesi yönünde karar verilmesini istemişti.⁷⁹

Nisan 1936'daki celsede Sami Günzberg, mahkemeye gönderdiği mektupta davanın avukata verilmesini gerekli görmediğini belirtmişti. Günzberg, bu süreçte Türk ve Fransız Hükûmetleri arasında Fransız mandası altındaki Suriye ve Lübnan arazisine ilişkin akdedilen anlaşmaların da dikkate alınmasını istemişti. Lozan Antlaşması'nın imzalanmasından sonra, Abdülhamid'in eşlerinden Fatma da Fransız Hükûmeti aleyhine bir dava açmış, Lübnan ve Suriye'de bulunan Abdülhamit'ten kendisine intikal eden gayrimenkul mallar üzerindeki haklarının iadesini istemişti. Görülmekte olan dava sırasında Fatma varis bırakmayarak vefat etmiş ve hakları Türk Hükûmetine devrildiği için Muhtelit Mahkeme nezdindeki Türk ajanı bu hakları Türk Hükûmeti namına talep edeceğini söylemişti. Mevcut dava esnasında Türk ajanı Türk-Fransız anlaşması nedeniyle Türk Hükûmetinin bu meseleyi Muhtelit Hakem Mahkemesi nezdinde takip etmek istemediğini bildirmişti. Bu mesele iki alakadar hükûmet arasında halledilecekti.⁸⁰ Nihayetinde Mahkeme, 22 Nisan'da Abdülhamid'in mirasçıları tarafından Fransız Hükûmeti aleyhine açılan davada davacılar tarafından yapılan iade-i muhakeme talebini, Abdülhamit'in eşlerinden Fatma'nın miras davasını reddetti.⁸¹

f) 1913 Şehremaneti Borcu Davası

İstanbul Belediyesi 2 Temmuz 1913'te Fransız Perier Bankası ile 1.100.000 Osmanlı lirası tutarında bir istikraz anlaşması yapmış;⁸² fakat savaş nedeniyle Bankaya yatırması gereken ana para ve faiz ödemelerinde sıkıntı yaşamıştı. Fransa'da da süreç takip edilmişti. Savaşın sona ermesi ve Lozan Antlaşması'nın imzalanmasından sonra Belediyenin, borcunu ve rehin gelirlerini ödemesini sağlamak amacıyla İstanbul Belediyesi ile birkaç kez temas edilmiş ancak süreç sonuçsuz kalmıştı. Ulusal Fransız Menkul Kıymetler Sahipleri Derneği, Lozan Antlaşması'nın 78. maddesi uyarınca bu tahvillerin sahiplerini 1926'da Fransız-

79 "Abdülmahid Veresesinin Suriye'deki Emlaki", **Akşam**, 4 Mayıs 1935, No: 5940, s.8.

80 "Abdülhamit Veresesinin Davası", **Cumhuriyet**, 19 Nisan 1936, Sayı: 4284, s.8; Abdülhamid Veresesinin Davası", **Akşam**, 19 Nisan 1936, No: 6286, s.6.

81 "Abdülhamid Veresesinin Davası Reddedildi", **Cumhuriyet**, 23 Nisan 1936, No:4288, s.2; "Abdülhamid Veresesinin Davası" **Akşam**, 23 Nisan 1936, No: 6290, s.3; "Stanbul 23 Avril", **Le Temps**, 24 Avril 1936, No: 27261, p.8.

82 Tarkan Oktay, **Osmanlı'da Büyükşehir Belediye Yönetimi İstanbul Şehremaneti**, Yeditepe Yayınevi, İstanbul 2011, s.292-293.

Türk Karma Hakem Mahkemesinde dava açma amacıyla bir komiteyle birleşmeye davet etmişti.⁸³ Fransız Hamiller Derneği tarafından bu şekilde Karma Hakem Mahkemesinde Belediye aleyhine dava açılmıştı.⁸⁴

Belediye mahkeme dışında hamillerle müzakereye girişmiş süreç olumlu da seyretmişti.⁸⁵ Mayıs 1934'teki celsede taraflar arasında yapılan temaslarda anlaşmazlığın barış yoluyla halledilmesi kararlaştırıldığından davanın ertelenmesi istenmişti.⁸⁶ İlerleyen süreçte hamillerin davadan feragat ettiği basına yansımıştı.⁸⁷

Hamillerden birinin alacağı için Paris mahkemesine müracaat etmesi ve bir ilam alarak Belediyeye haciz tebliğ etmesi davada yeni bir aşamayı doğurmuştu.⁸⁸ Belediye Başkan Yardımcısı Hamit Bey, Perier Bankasının davasından feragat ettiğini, Türk-Fransız Hakem Mahkemesinde de bunun tescil edildiğini; fakat hamillerden birinin bankanın bu kararını kabul etmeyerek kendi hissesine düşen pay için Paris mahkemesine müracaatla İstanbul Belediyesi aleyhine dava açtığını belirtmişti.⁸⁹ Öyle görünüyor ki bazı alacaklılar ve temsilen Bauer Marchal Bankası Emanet ile hamiller arasında yapılan anlaşmaya katılmamıştı.⁹⁰

Karma Hakem Mahkemesinin önüne gelen davada Türk ajanının savunması, Perier Bankasının Lozan Antlaşması'nın belirttiği süreden sonra müracaat ettiği bu nedenle Mahkemenin bu işe bakmaya yetkili olmadığı yönündeydi.⁹¹ Sonuçta Nisan 1936'daki celsede davacı alacağı miktarı kesin olarak tespit edemediği için hesabın eksper tarafından yeniden görülmesine, davacının altın talebinin reddine,

83 "Obligations 5% 1913 (Ville de Constantinople)", **Journal des Debats**, 8 Decembre 1927, No: 340-139, p.5.

84 "Bir Milyon Lira", **Milliyet**, 8 Teşrinievvel 1926, No: 235, s.4.

85 Bk. "Emanetin Borçları da Bitmiyor", **Cumhuriyet**, 4 Mayıs 1929, No:1792, s.2; "Periye Banasile Müzakere", **Milliyet** 11 Haziran 1929, No: 1194, s.3; "Belediyenin Periye Bankasından Aldığı Para", **Cumhuriyet**, 5 Nisan 1934, No: 3559, s.2; "Periye Bankasile İtilaf Yapıldı", **Cumhuriyet**, 27 Nisan 1934, No: 3581, s.5; "Periye Bankası İtilaf Esasları", **Cumhuriyet**, 1 Mayıs 1934, No: 3585, s.5; "Periye Bankası ile Esaslarda Anlaşıldı", **Akşam**, 9 Temmuz 1934, No: 5656, s.3.

86 "Periye Bankasile Olan Dava Geri Kaldı", **Cumhuriyet**, 3 Mayıs 1934, No: 3587, s.2.

87 "Türk-Fransız Mahkemesinde", **Cumhuriyet**, 2 Mayıs 1935, No: 3936, s.2; "Haciz Kararı Yok", **Cumhuriyet**, 6 Mayıs 1935, No: 3940, s.2.

88 "Periye Bankası İstikrazı", **Cumhuriyet**, 1 Kanunuevvel 1931, No: 2719, s.2; "Haciz Kararı Yok", **Cumhuriyet**, 6 Mayıs 1935, No: 3940, s.2; "Belediyenin Borcu", **Akşam**, 8 Mayıs 1935, No: 5944, s.3.

89 "Haciz Meselesi", **Cumhuriyet**, 8 Mayıs 1935, No: 3942, s.6.

90 "Belediyenin Borcu", **Akşam**, 31 Mayıs 1935, No: 5967, s.3.

91 "Bauver Marşan Davasındaki Müdafaamız", **Cumhuriyet**, 21 Nisan 1936, No: 4286, s.2.

faizi sermayelendirme suretiyle mürekkep yürütülen faiz talebinin keza reddine, bir layiha ile istenilen 500.000 liralık talebin kabul edilmemesine ve ödemenin kâğıt frank ile yapılmasına karar verilmişti. Ekspertayininde taraflar anlaşmazsa Amsterdam'da bulunan Gopel'in hakem olarak tayinine karar verilmişti⁹². Bu şekilde Karma Hakem Mahkemesindeki davalar tasfiye edilirken Perier Bankasının davası halledilememiş, Mahkeme bu davayı hakeme havale ederek işine son vermişti. Türk ajanı Emin Ali ve Hazine avukatı Süleyman Şevket bir süre daha konuyla ilgilenmiş, Fransız Ajanı Jaudon ile temasa geçerek hakem tayin edilen Gopel ile görüşmek için Amsterdam'a gitmişlerdi.⁹³

Perier Bankasından yapılan istikraz hakkında bankanın halefi olduğunu iddia eden Bauer Marchal tarafından açılan davada Gopel ile görüşmekle görevlendirilen Emin Ali Bey hastalanarak Türkiye'ye dönmüştü. Mahkemenin kararını bildirmek üzere son celsesini 9 Şubat 1937'de yapması planlanmıştı. Hastalanan Emin Ali Bey duruşmaya katılamayacağından Paris'te bulunan Maliye Müfettişlerinden Suad'ın mahkemeye Türk ajanı olarak katılmasına karar verilmişti.⁹⁴ Bununla birlikte süreç biraz daha devam etmişti. 31 Mart 1938'de Türk-Fransız Karma Hakem Mahkemesinde görülmekte olan Bauer Marchal davasında Türk Hakemi Ali Rıza Bey yerine Paris Büyükelçisi Müsteşarı Celal Hazım tayin edilmişti.⁹⁵ Tarafların savunmasını tamamlamaları Mayıs ayını bulmuştu.⁹⁶

g) Diğer Davalar ve Çözümleme Biçimleri

Türk-Fransız Karma Hakem Mahkemesinde, mahkeme dışında uzlaşmalar ya da davadan feragat örnekleri göze çarpmaktadır. Türk tarafının uzlaşma adına 1913 Şehremaneti borcuna ilişkin girişimde bulunduğunu belirtmiştik. Bunun dışında Güney Arnavutluk, Bulgar, Tuna, Adriyatik hattı üzerinde ve İşkodra'nın Boyana, Derin nehirleriyle İşkodra gölünde yapılacak keşif çalışması hakkında imzalanan sözleşmeler gereğince Reji General Şirketi tarafından keşif masrafının ödenmesi hakkında Türk Hükûmeti aleyhine açılan davanın Türkiye'nin lehine sonuçlanmayacağı anlaşılınca sürecin barış yoluyla sonuçlanmasına çalışılmıştır.⁹⁷ Lübnan tramvayları meselesinde Türkiye aleyhine açılan davada ise davacı feragat etmiştir.⁹⁸ Orosdi-Back'ın Karma Hakem Mahkemesine başvurarak harp

92 "Türk-Fransız Muhtelit Mahkemesi İşini Bitirdi", **Tan**, 23 Nisan 1936, No: 362/3665, s.2.

93 "Perier Bankasına Olan Borç", **Cumhuriyet**, 28 Birincikanun 1936, No: 4535, s.5.

94 BCA. 30.18.1.2./72.13.11.

95 BCA. 30.18.1.2./82.24.6.

96 "Belediye Aleyhine Açılan Dava", **Cumhuriyet**, 19 Mayıs 1938, No: 5033, s.2.

97 BCA. 30.18.1.1/21.68.9.

98 "Türk Fransız Mahkemesi Kararını Verdi", **Milliyet**, 24 Mayıs 1928, No: 820, s.3.

vergi olarak alınan 10.000 liranın iadesini talep ettiği davada, Türk Hükûmeti mahkeme hüküm vermeden 10.000 lirayı iade ettiğinden Orosdi-Back meselenin barışla çözümlenmesini mahkemeden istemiştir. Mahkeme de taraflar arasında varılan anlaşmayı onaylayan bir karar yayınlamıştır.⁹⁹ 30 sene Nafia Mühendisliği yapması ardından emekli maaşı bağlanan bir Fransız'ın maaşının kesilmesi dolayısıyla mirasçılarını dava açıp 1 senelik emekli maaşını istemişlerdir. Mesele aynı zamanda Maliye Vekaletine yazılmış ve Vekalet Fransız'ın hakkını teslim etmiştir. Mahkeme kararına gerek kalmamıştır.¹⁰⁰

Kimi davaların başka mahkemelerde görülmesi nedeniyle mahkeme listesinden çıkartılmasına şahit olunmaktadır. Haydar Rıfat Bey'in davası da bu kapsamdadır. Haydar Rıfat Bey, Birinci Dünya Savaşı'ndan önce Deutche Orient Bank aracılığıyla kızı Semiramis Hanım'a Fransa'dan 1914 Türk istikrazı tahvillerinden satın aldırılmış, savaşın başlaması üzerine bu tahviller Paris şubesinde Deutche Banka ait dosyada kalmış ve Mütareke esnasında Fransızlar, Alman emvali arasında bu tahvilleri de Almanlara ait sayarak zapt etmişlerdir. Haydar Rıfat Bey 9 Eylül 1926'daki celsede kızı Semiramis Hanım'a ait bulunan tahvillerin Fransızlar tarafından el koyulması dolayısıyla bedelinin Fransa Hükûmeti tarafından tazminini veya tahvillerin geri verilmesini talep etmiştir. Fransız ajanı ise Versay Antlaşması gereğince bu tür davaları ancak Fransız mahalli mahkemelerinin görebileceğini, Karma Hakem Mahkemesinin bu davayı görmeye yetkili olmadığını iddia etmiştir. Türk ajanı bu iddiaya karşılık Versay'da Almanya aleyhinde koyulmuş bulunan bir kaydın, Lozan Antlaşması gereğince kurulan Karma Hakem Mahkemesini sınırlamayacağını söylemiş ve iddiasını Lozan Antlaşması'nın 65. ve 66. maddeleri üzerine ikame eden Haydar Rıfat Bey'in davasına bakmaya mahkemenin yetkili bulunduğunu belirtmiştir.¹⁰¹ Fransa Hükûmeti nezdinde yapılacak bir müracaatla davanın halledilebileceğinden yola çıkarak Haydar Rıfat Bey mahkemeden süre talep etmiştir.¹⁰² 14 Nisan 1927 tarihli celsede Fransa Hükûmeti Haydar Rıfat Bey'in kızına ait tahvilleri iadeye karar verdiğinden dava mahkeme listesinden çıkarılmıştır.¹⁰³

99 "Hükûmetimizle Orosdi-Back Arasında Sulhname", **Cumhuriyet**, 26 Mayıs 1926, No: 736, s.2; "Orosdi-Back Davası", **Milliyet**, 26 Mayıs 1926, No:103, s.1; "Au Tribunal Arbitral Mixte Franco Turc", **Le Figaro**, 2 Juin 1926, No: 153, p.4.

100 "Fransız Davacılar", **Cumhuriyet**, 9 Kanunuevvel 1927, No: 1288, s.3.

101 "Muhtelit Mahkemede", **Cumhuriyet**, 10 Eylül 1926, No: 840, s.2.

102 "Muhtelit Mahkeme", **Milliyet**, 15 Eylül 1926, No: 212, s.3.

103 "Türk Fransız Mahkemesinde Dünkü Davalar", **Cumhuriyet**, 15 Nisan 1927, No: 1054, s.3.

Hikmet Bey'in Birinci Dünya Savaşı'nda Paris'te kalan eşyasını ev sahibi sattığından dolayı açtığı dava, vaktiyle mesele Fransız mahkemesinde görüldüğü için reddedilmiştir.¹⁰⁴ Mahkemeye yapılan başvurularda Türk uyruklarının Fransa'da veya mandalarında eşya ve emlaklarına ilişkin zarar ve ziyan talepleri oldukça fazladır. Kadıköy Halk Fırkası Mutemedi Niyazi Tevfik Bey'in Birinci Dünya Savaşı'nın başlaması üzerine Paris'te yaptığı Türkçe öğretmenliğinden çıkarılmasından dolayı birikmiş aylıklarının ödenmesi için açtığı davada mahkeme Niyazi Tevfik Bey'e 14.000 Fransız frangının verilmesine karar vermiştir. Niyazi Tevfik Bey'in, Birinci Dünya Savaşı çıktığında Paris'te oturduğu apartmanında kalan ve apartman sahibi tarafından kira bedeline mahsuben satılan eşyasına ait bedelin tazmini için açtığı dava ise reddedilmiştir. Hüseyin Avni Bey'in Fransa'da esirken satılan eşyalarının iadesi için açtığı davada mahkeme mevcut eşyanın iadesine karar vermiştir.¹⁰⁵ 1926'da Doktor Fazıl Bey'in Suriye'deki evine Fransızlar tarafından el koyulmasının engellenmesi için Karma Hakem Mahkemesinde açtığı dava¹⁰⁶ 1931'de neticelenmiş kira bedeli ile evin iadesine karar verilmiştir.¹⁰⁷

Fransız uyruklarının zararlarının karşılanması yönündeki davalar bir hayli fazladır. Bunlardan biri Eylül 1926'da görülmeye başlayan Fransa tebaasından Ermeni David Karabetyan Efendi'nin kimyahanesinin Türk Hükûmeti tarafından kapatılmasından dolayı zarar ettiği iddiasıyla Türk Hükûmeti aleyhine açtığı davadır. Türk ajanının savunması bu davanın Karma Hakem Mahkemenin yetkisi dışında olduğu yönündedir.¹⁰⁸ Fransız ajanı 137. maddeye göre mahkemenin yetkili olduğunu belirtirken Karabetyan istemini 58. maddenin 2. fıkrası ve 70. maddeye dayandırmaktadır; fakat mahkeme kapatma kararı İstanbul'daki işgal güçleri tarafından veya onların onayıyla alınmadığından, Fransız ajanının 137. maddenin uygulanması gerektiği yönündeki görüşünü kabul etmemiştir.¹⁰⁹ David Karabetyan mütarekeden sonra laboratuvar açmış; fakat Sıhhiye Müdüriyetinden müsaade almamıştı. Türk tarafına göre Karabetyan'ın usulsüz olarak açtığı bu laboratuvar, 1924 senesinde ehliyeti olmadığından kanuni bir surette

104 "Türk Fransız Mahkemesi Kararını Verdi", **Milliyet**, 24 Mayıs 1928, No: 820, s.3.

105 "Türk Fransız Mahkemesi Kararını Verdi", **Milliyet**, 24 Mayıs 1928, No: 820, s.3; "Türk-Fransız Mahkemesinde", **Cumhuriyet**, 24 Mayıs 1928, No: 1453, s.4.

106 "Muhtelit Hakem Mahkemelerinde Muhtelif Kimseler Tarafından İkame Ettirilen Yeni Davalar", **Akşam**, 21 Haziran 1926, No: 2763, s.2.

107 "Muhtelit Mahkemelerde Verilen Kararlar", **Milliyet**, 28 Nisan 1931, No: 1873, s.3.

108 "Muhtelit Mahkemede", **Cumhuriyet**, 10 Eylül 1926, No: 840, s.2.

109 Esirgen, **Değerlendirme**, s.2023.

kapatılmıştı. Sonradan ehliyeti ve vesikası incelenerek açılmasına izin verilmişti. Mahkeme, 137. madde değil ama 65. madde uyarınca davacının hak iddiasında bulunabileceğine hükmetmişti. Laboratuvar teşhis edilebilir bir mülktü. David Karabetyan'ın laboratuvarının ikinci defa açılması için verilen izindeki gecikmenin kanunsuz olduğunu ve ehliyetini vaktinde vermiş olduğunu ispat etmesi gerekmekteydi¹¹⁰. Nihayetinde eczanenin kapalı kaldığı müddete ait zararı için Türk Hükûmetinin 1,000 Türk lirası tazminat vermesine hükmedilmişti.¹¹¹

Mahkemeyi en çok uğraştıran dava grubu savaş öncesi yapılan sözleşmelere ilişkin olanlardı. İmtiyazlar meselesi mahkemelerin yetkisi dışında kaldığından bu tip davalarda yapılan sözleşmelerin, Antlaşma kapsamında değerlendirilip değerlendirilemeyeceği tartışma konusu olmaktaydı. Mahkemede Fransız tebaasından Leonfer tarafından üç dava açılmıştı. Birincisi Leonfer'in savaştan önce Zonguldak kömür ocaklarını işletme imtiyazını Türk Hükûmetinden alması ardından araya savaşın girmesiyle bu imtiyazın diğer taliplere devredildiğini belirtmesi ve zararının tazmini ile işletme imtiyazının iadesini talep etmesine ilişkindi.¹¹² Zonguldak'taki maden ocaklarının iadesi hakkındaki dava reddedilmişti.¹¹³ İkinci olarak Leonfer Türk Hükûmetine açtığı davada, Taşkesen'deki kömür ocaklarına el koyulduğu iddiasıyla tazminat talep etmişti.¹¹⁴ Leonfer Abdülkadir Paşa'nın Zonguldak'ta mutasarrıf olduğu Taşkesen madenini kiralamış ardından da satın almıştı. Madenin işletilmesi Türk Hükûmetince menedildiğinden davacı hakkının iadesini talep etmişti. Merhum Abdülkadir Paşa'nın zevcesi Vasfiye Şadan Hanım mahkemeye bir mektup göndererek davacının iddiasını onaylamıştı. Mektup okunduktan sonra Türk ajanı Nazım Bey imtiyazlar meselesine ait davanın Karma Hakem Mahkemelerinin yetkisi dışında olduğunu beyan etmişti. Üçüncü dava ise Paşabahçe mum fabrikasına ilişkindi. Davacı Hazine-i Hassadan 50 sene süre ile fabrikayı kiralamış, fabrika bir süre işlemiş sonra çalışmasını durdurmuştu, kira da verilmemişti. Birinci Dünya Savaşında fabrika askerî makamlarca işgal edilmiş ve savaştan sonra başkasına kiralanmıştı. Davacı antlaşma hükmünün baki olduğunu iddia ederken Türk ajanı Nazım Bey, antlaşmanın kanunen feshedildiğini savunmuştu.¹¹⁵

110 "Muhtelit Mahkeme", **Milliyet**, 15 Eylül 1926, No: 212, s.3.

111 "Türk Fransız Mahkemesi Kararını Verdi", **Milliyet**, 24 Mayıs 1928, No: 820, s.3; "Türk-Fransız Mahkemesinde", **Cumhuriyet**, 24 Mayıs 1928, No: 1453, s.4.

112 "Muhtelit Mahkemelerde Bir Fransız İddiası", **Cumhuriyet**, 15 Teşrinisani 1926, No:905, s.3.

113 "Muhtelit Mahkemelerde", **Vakit**, 28 Nisan 1931, No: 4778, s.8.

114 "Türk-Fransız Mahkemesinde Görülen Davalar", **Milliyet**, 21 Nisan 1931, No: 1866, s.3.

115 "Fransız Davacılar", **Cumhuriyet**, 9 Kanunuevvel 1927, No: 1288, s.3.

Davacı fabrikasının iadesini ve zararının karşılanmasını istemişti.¹¹⁶ Sonuçta Leonfor tarafından Türk Hükûmeti aleyhine açılan üç davadan ikisi reddedilmiş ve Paşabahçe'deki fabrikasından dolayı Türk Hükûmeti bedel vermeye mahkûm edilmişti.¹¹⁷

Fransız George Daras'ın davasında ise adı geçen Adana'da Simonoğullarına ait iki değirmenle pamuk fabrikasını 15 Mayıs 1922'de 5 seneliğine kiralamış ve içindeki makine ile eşyayı satın almıştı. 1923'te Adana emval-i metruke müdüriyeti Simonoğullarının firari olmasını ileri sürerek anlaşmayı tanımamış ve binalara el koymuştu. Davacı, Simonoğullarına peşin para verdiğini ve 4 sene daha işletme hakkı olduğunu iddia etmiş ve zararlarının tazmini ile anlaşmasının tasdikini istemişti. Türk Ajanı Nazım Bey Daras hakkında savaştan dolayı istisnai tedbir yapılmamış olduğunu ileri sürmüş ve bu meselenin emval-i metruke kanunlarına dahil olduğundan Lozan Antlaşması hükümlerine dâhil olamayacağını, Karma Mahkemelerin bu davayı görmeye yetkili olmadığını beyan etmiştir.¹¹⁸ 1936'da neticelenen davada mahkeme Geoge Daras'ın 250.000 liralık demirbaş listelerine dayanan talebinin reddine ancak Türk Hükûmetinin, eksperin tayin ettiği 21.000 lira bedeli vermesine hükmetmiştir.¹¹⁹

Vokye ve ortaklarının Türk Hükûmeti, Sivas Valiliği ve Sivas Belediyesi aleyhindeki iddiasına göre Sivas Belediyesi savaştan önce şehre su getirmek için bu şirketten boru almış ama son taksiti ödememişti. Şirket bu taksiti 5.034 lira altın para olarak ve 185.000 frank şeklinde talep etmişti. Mahkeme, Türk Hükûmeti ile Sivas Valiliği aleyhine olan davaları reddederken Sivas Belediyesinin 5.034 Türk lirası bedel ve 25 Ekim 1924'ten itibaren ve %5 faiz vermesine, diğer tazminat taleplerinin reddine karar vermişti.¹²⁰

İmtiyaz kapsamına giren davalardan çıkan yetkisizlik kararının bir örneği de Fransız Alfred Michel'in davasıdır. Michel, 1329'da İstanbul'da umumi tuvalet yapmak imtiyazını Şehremanetinden almış fakat araya savaşın girmesiyle inşaatı yapamamıştır.¹²¹ Mahkeme aracılığıyla bu imtiyazın iadesini istemiştir. Bu dava

116 "Türk Fransız Mahkemesi Kararını Verdi", **Milliyet**, 24 Mayıs 1928, No: 820, s.3.

117 "Muhtelit Mahkemelerde Verilen Kararlar", **Milliyet**, 28 Nisan 1931, No: 1873, s.3.

118 "Diğer Bir Dava Daha", **Cumhuriyet**, 18 Mayıs 1928, No: 1447, s.3; "Bu da Başka Bir Dava", **Milliyet**, 18 Mayıs 1928, No: 814, s.2.

119 "Türk-Fransız Muhtelit Mahkemesi İşini Bitirdi", **Tan**, 23 Nisan 1936, No: 362/3665, s.2.

120 "Abdülhamit Veresesinin Açtığı Dava", **Cumhuriyet**, 10 Nisan 1930, No: 2129, s.2.

121 "Alfred Michel Emanet Aleyhinde Mahkemeye Müracaat Etti", **Akşam**, 18 Nisan 1927, No: 3058, s.1.

imtiyaz mukavelesine ait olduğundan mahkeme yetki dışı görmüştür.¹²² Beyrut Rıhtım ve Antrepo Şirketinin Türk Hükûmeti aleyhine açtığı davaya mahkemece yetkisizlik kararı verilmiştir.¹²³

Bazı davalar Lozan'ın 58. maddesi kapsamına girdiğinden dolayı reddedilmiştir. Eylül 1926'da görülen Nefise Seher Hanım'ın Fransızlar tarafından alınmış olan eşyasının bedelini istediği dava bunlardan biridir.¹²⁴ Nefise Seher Hanım'ın Kilitbahir'deki malı, mülkü Fransızlar tarafından yağmalanmıştır.¹²⁵ 16 Mayıs 1928'deki celsede Nefise Seher Hanım, bu kapsamda mahkemeye bir liste vermiştir. Asser, Nefise Seher Hanım'a Fransızlar tarafından götürüldüğü iddia edilen eşyanın şimdi kimin elinde olduğunu sormuş, davacı teşhise imkân olmadığını söylemiştir.¹²⁶ Dava Lozan'ın 58. maddesine dayanarak mahkemece reddedilmiştir.¹²⁷

Fransız varislerin Büyükada'da üç gayri menkulün savaş içinde ferağen satılmasından dolayı iadesini talep ettikleri dava, İzmir'de Kırkaağaç'ta gayrimenkullerinin iadesini isteyen bir Fransız'ın açtığı dava gibi gayrimenkullerin iadesini talep eden bazı davalarda da yetkisizlik kararı verilmiştir. Bu davaların bazısında Türk tarafı meselenin emval-i metrukeye dahil olduğu, mahkemenin davayı görmeye yetkili olmadığı savunmasını yapmıştır.¹²⁸

Sefer Efendi'nin Bakırköy'de Fransızlar tarafından hanesinin işgal ve tahrip edilmesinden dolayı açtığı tazminat davası, İzmir'e Yunan ordusu adına arpa sevk ettiği sırada İzmir'in Türkler tarafından geri alınıp Türk ordusu tarafından arparlarına el koyulan bir Fransız'ın açtığı tazminat davası reddedilmiştir.¹²⁹ İbrahim Halil Bey tarafından postada zayi olan parasının tazmini istemiyle açılan dava, savaş nedeniyle tesisatına el koyulduğu iddiasıyla Beyrut Havagazı Şirketi tarafından Türk Hükûmeti aleyhine açılan dava reddedilenler arasındadır.¹³⁰

122 "Abdülhamit Veresesinin Açtığı Dava", **Cumhuriyet**, 10 Nisan 1930, No: 2129, s.2.

123 "Türk Fransız Mahkemesi Kararını Verdi", **Milliyet**, 24 Mayıs 1928, No: 820, s.3.

124 "Muhtelit Hakem Mahkemesinde", **Akşam**, 6 Eylül 1926, No: 2837, s.3; "Türk-Fransız Muhtelit Mahkemesinde", **Cumhuriyet**, 5 Eylül 1926, No: 835, s.3.

125 "Muhtelit Mahkeme", **Milliyet**, 15 Eylül 1926, No: 212, s.3.

126 "Hakem Mahkemesi", **Milliyet**, 17 Mayıs 1928, No: 813, s.2.

127 "Türk Fransız Mahkemesi Kararını Verdi", **Milliyet**, 24 Mayıs 1928, No: 820, s.3; "Türk-Fransız Mahkemesinde", **Cumhuriyet**, 24 Mayıs 1928, No: 1453, s.4.

128 "Abdülhamit Veresesinin Açtığı Dava", **Cumhuriyet**, 10 Nisan 1930, No: 2129, s.2; "Muhtelit Mahkemelerde İki Dava", **Cumhuriyet**, 4 Nisan 1930, No: 2123, s.2.

129 "Türk Fransız Mahkemesi Kararını Verdi", **Milliyet**, 24 Mayıs 1928, No: 820, s.3; "Türk-Fransız Mahkemesinde", **Cumhuriyet**, 24 Mayıs 1928, No: 1453, s.4.

130 "Muhtelit Mahkemelerde Verilen Kararlar", **Milliyet**, 28 Nisan 1931, No: 1873, s.3.

Fransız savaş malzemesi şirketi tarafından Türk Hükûmeti aleyhine Birinci Dünya Savaşı'ndan önce sipariş edilen harp malzemesi bedelinden dolayı açılan 4,000,000 liralık tazminat davasının da reddine karar verilmiştir.¹³¹

Teyzesini bir Fransız otomobilinin çığneyip ölümüne sebep olduğundan bahisle Neşet Bey'in cenaze masrafı ve diyet talebine ilişkin açtığı davada olduğu gibi süre bitimi ardından verilen dilekçelere mahkeme ret kararı vermektedir.¹³²

Türk-Fransız Karma Hakem Mahkemesinde görülen davalardan biri de Şam Hükûmeti ve eski Şam defterdarı İsmail Hakkı Bey aleyhine Osmanlı Bankası tarafından, bankaya ait olan depoya İsmail Hakkı Bey tarafından el koyulması ve deponun Suriye Hükûmetince tahliye ettirilmemiş olması sebebiyle açılan davadır. Osmanlı Bankası deponun tahliyesiyle beraber 15.000 lira istemiştir.¹³³ Mahkemeden yetkisizlik kararı çıkmıştır.¹³⁴

Şam-Hama Demir Yolu ile Cebel-i Lübnan Tramvay Anonim Şirketleri, Türk-Fransız Karma Hakem Mahkemesine başvurarak Birinci Dünya Savaşı sırasında zarara uğradıklarını belirtip Fransız sermayesiyle teşkil etmiş olmalarından yola çıkarak Türk Hükûmetinden tazminat talep etmişlerdir. Türk ajanlığı ise bu iki idare imtiyazlı Türk şirketi olduğundan meselenin mahkemenin yetkisi dışında olduğunu belirtmiştir.¹³⁵ Birinci Dünya Savaşı'ndan önce müessis imtiyazlı olan şirketlerin bu şekilde Karma Hakem Mahkemesine başvurarak Türk Hükûmeti aleyhine dava açmaya girişmeleri üzerine imtiyazlı şirketlerin Hükûmet aleyhindeki davalarının Türk veya Karma Hakem Mahkemelerinden hangisinde görüleceği meselesi ortaya çıkmıştır. Yabancı şirketler Almanya'daki şirketleri örnek göstererek bunlara ait davaların o şirketin sermayesinin çoğunluğu hangi devlet tebaasına aitse o devletin Karma Hakem Mahkemesinde görülmekte olduğunu ileri sürmüşlerdir. Sonuç davaların Türk mahkemesinde görülmesinin gerekeceği yönünde olmuştur. *Akşam*'ın haberine göre Karma Hakem Mahkemesinde bu gibi şirketler tarafından açılmış davaların savcılığa devrine başlanmıştır.¹³⁶ Türk-Fransız Karma Hakem Mahkemesi de Osmanlı

131 "Dört Milyonluk Dava Reddedildi", **Cumhuriyet**, 8 Mayıs 1934, No: 3592, s.1,4; "Muhtelit Mahkemede İki Dava", **Akşam**, 8 Mayıs 1934, No: 5595, s.4.

132 "Türk Fransız Mahkemesi Kararını Verdi", **Milliyet**, 24 Mayıs 1928, No: 820, s.3.

133 "Muhtelit Hakem Mahkemelerinde Muhtelif Kimseler Tarafından İkame Ettirilen Yeni Davalar", **Akşam**, 21 Haziran 1926, No: 2763, s.2.

134 "Muhtelit Mahkemelerde", **Cumhuriyet**, 11 Mayıs 1933, No: 3235, s.2.

135 "Şam-Hama Demir yolu Şirketinin Bir Müracaatı", **Cumhuriyet**, 14 Teşrinievvel 1926, No: 874, s.3.

136 "Muhtelit Mahkeme İmtiyazlı Şirketlerin Davalarına Bakamayacak", **Akşam**, 21 Mart 1928, No: 3312, s.2.

Bankası, Şam-Hama Demiryolları gibi tamamen yabancı sermayesiyle kurulan ismen Osmanlı olan şirketleri Müttefik devlet tebaasından saymamıştır.¹³⁷

Mahkemeden çıkan hükümlerin tanınması noktasında 1633 sayılı “Karma Hakem Mahkemelerinden Sadır Olan Hükümlerin Tenfizi Hakkında Kanun”, 26 Mayıs 1930’da *Resmî Gazete*’de yayınlanarak yürürlüğe girmiştir; ancak kararların uygulanmasında farklılıklar olmuştur.¹³⁸ Türk-Fransız mahkemesindeki kimi ilamların yürütülmesi Bakanlar Kurulunca onaylanırken¹³⁹ kimi ilamların uygulanmasının icap etmeyeceği kararlaştırılmıştır. Gerekçe daha ziyade kararın Lozan Antlaşması ile Karma Hakem Mahkemelerine verilen yetkinin dışında olmasıdır.¹⁴⁰

C. Türk-Fransız Karma Hakem Mahkemesinin Çalışmasını Tamamlaması

Türk-Fransız Mahkemesinin elinde 150 dava vardı. Emin Ali Bey Mart 1931’de yaptığı açıklamasında Fransız mahkemesinde 62 ilam çıktığını,

11 tanesinin Türk tarafının aleyhine sonuçlandığını belirtmişti.¹⁴¹ 1933’e gelindiğinde Fransız ve Belçika mahkemelerindeki davalarda Türk Hükümetinin 10,611,663 lira kazandığı açıklandı.¹⁴² Tüm Karma Hakem Mahkemelerinde toplam 13.142 dava açılmışken Mart 1934 itibarıyla Türk-İngiliz, Türk-İtalyan ve Türk-Belçika Karma Hakem Mahkemeleri faaliyetlerini tamamlamıştı. Türk-Fransız Mahkemesinin elinde halen 43 dava vardı.¹⁴³

Diğer hakem mahkemeleri faaliyetlerini birer birer tamamlarken Türk-Fransız Mahkemesinde davaların sona ermemesi Türk tarafında memnuniyetsizliğe neden olmuştu. Hariciye Vekaleti tezkeresinde, mahkemenin Nisan 1936’dan önce işini

137 Bilsel, *age.*, s.465,790.

138 Esirgen, *Mücadele*, s.332-333; Bahattin Demirtaş, “Lozan Barış Antlaşmasına Göre Kurulan Muhtelit (Karma) Hakem Mahkemelerinin Çalışmaları”, **90. Yılında Lozan ve Türkiye Cumhuriyeti Uluslararası Sempozyumu**, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara 2015, s.539.

139 İlamların yürütülmesinin onanması hakkındaki karar örnekleri için bk. BCA. 30.18.1.2./24.78.13; BCA.30.18.1.2./57.61.13; BCA.30.18.1.2./57.61.16.

140 Örneğin Türk-Fransız Mahkemesinde verilen Reji Generale Fransız Şirketi davasına ait ilam Bakanlar Kurulunun 31.12.1933 toplantısında, mahkemenin tetkiki kendisine ait olmayan bir davayı kabul ederek yetkisini tecavüz ettiğinden ilamın yürütülmeyeceği kararlaştırılmıştır. Bk. BCA.30.18.1.2./41.92.19. İlamlarının yürütülmemesi yönündeki diğer karar örnekleri için bk. BCA. 30.18.1.2./33.2.12; BCA. 30.18.1.2./38.57.13.

141 “Muhtelit Mahkemelerde”, *Cumhuriyet*, 11 Mart 1931, No: 2458, s.2.

142 “Muhtelit Mahkemelerde”, *Cumhuriyet*, 8 Mart 1933, No: 3174, s.2.

143 “Muhtelit Mahkemelerde”, *Cumhuriyet*, 22 Mart 1934; Karabulut, *agm.*, s.458.

bitiremeyeceğinin başkanı tarafından bildirildiğini belirtmiş ve mahkemenin 10 senedir elindeki 150 dosyayı tamamlayamadığından, haksız yere işi uzattığından şikâyet etmişti. Vekalet çalışkan bir reis gönderilinceye kadar mahkemenin çalışmasına son verdiğinin La Haye Adalet Divanına ve Fransa Hükûmetine bildirilmesini istemişti. Teklif, 27 Haziran 1935'te Bakanlar Kurulunca onaylanmıştı.¹⁴⁴ Memurların geri alınması kararlaştırılmışken Fransız Sefareti tarafından mahkemede işlerin 30 Nisan 1936'ya kadar tamamlanacağına bildirilmesi üzerine 29 Kasım 1935 tarihli Bakanlar Kurulu kararı ile geriye alınan memurların bir kısmının mahkeme işlerinin tamamlanmasına kadar görevlerine iadesi onaylanmıştı.¹⁴⁵

Ocak 1936 itibarıyla çalışmalarını tamamlayamayan sadece Türk-Fransız Hakem Mahkemesi kalmış, diğer mahkemeler faaliyetlerini tamamlayarak bu konudaki raporlarını alakalı hükûmetlere vermişlerdi.¹⁴⁶ Türk-Fransız Mahkemesi ise 1936 Nisan'ındaki son oturumunda kalan 14 davaya ait tetkiklerini tamamlamış, 1'i hariç 13'ü hakkında kesin kararını vermişti.¹⁴⁷ Mayıs 1936 itibarıyla Türk-Fransız Mahkemesinin de faaliyetini sona erdirdiği basında yer almıştı. Hakeme havale edilen 1 davanın tekrar tetkik edilmesine gerek kalmayarak taraflar arasında halledileceğinden Türk-Fransız Mahkemesinin faaliyetini bitirdiği duyurulmuştu.¹⁴⁸ Bu dava Bauer Marchal davasıydı. Çukurova davası da henüz neticelenmediğinden Mahkeme işini bitirememişti.¹⁴⁹ Karma Hakem Mahkemeleri, Maarif Nezareti binasını boşaltarak önce Şişli'deki Çankaya Apartmanına¹⁵⁰ sonra Galata Sigorta Hanına nakledildi.¹⁵¹

1939'a kadar Hakem Mahkemelerinin kadro tasdikleri düzenli olarak yapılırken¹⁵² 1939 yılında Karma Hakem Mahkemelerinin teşkilatı tamamen kaldırıldı. Çukurova davasında ise henüz karar verilmemişti. Hükûmet hem bu davayı hem de Türk-Romen Mahkemesindeki işleri müzakere yolu ile halletmeye

144 BCA. 30.18.1.2/56.56.1; Demirtaş, agm., s.544.

145 BCA.30.18.1.2./59.90.7; Demirtaş, agm., s.544.

146 "Muhtelit Mahkemelerde", **Cumhuriyet**, 17 İkincikanun 1936, No: 4194, s.8.

147 "Türk-Fransız Muhtelit Mahkemesi İşini Bitirdi", **Tan**, 23 Nisan 1936, No: 362/3665, s.2

148 "Muhtelit Mahkeme" "İşleri Bittiğinden Muahedenin Bu Faslı da Kapandı", **Cumhuriyet**, 10 Mayıs 1936, No: 4305, s.2; "Hakem Mahkemeleri İşlerini Bitirdiler", **Akşam**, 10 Mayıs 1936, No:6307, s.2.

149 "Türk-Fransız Muhtelit Hakem Mahkemesi", **Akşam** 11 Mayıs 1937, No: 6667, s.5.

150 "Muhtelit Hakem Mahkemeleri Taşındı", **Cumhuriyet**, 24 Temmuz 1936, No: 4380, s.2.

151 "Muhtelit Hakem Mahkemesi Galataya Nakledildi" **Akşam**, 10 Temmuz 1937, No: 6727, s.3.

152 Demirtaş, agm., s.539.

karar verdiğinden Karma Mahkeme ajanlığına ait tüm evrak Hariciye Vekaletine gönderildi.¹⁵³

1952 yılında, artık mevcut bulunmayan, içlerinde Türk-Fransız Hakem Mahkemesinin de olduğu mahkemelerden çıkıp haklarında uygulanması kararı verilmiş olduğu halde kısmen veya tamamen tenfiz edilmemiş olanlarla, uygulanmaması kararı verilmiş veya ilgililer tarafından takip edilmediği için hiçbir incelemeye tabi tutulmamış olan alacakların, bu hükümetler tarafından gerek kendi adlarına gerek ilam sahibi olan alacaklılar, davayı kazanmış olanlar adına, bu ilamlardan doğan tüm taleplerden dolayı Türk Hükümetini ibra etmeleri şartıyla Fransızlara, Fransız tabiiyetinden ıskat edildiği bildirilen De Leseps ve Vandeuve'un alacağı hariç toplam 539,000 liraya kadar ödeme yapılması, bu ilamların tesviyesi için ilgili devletlerle müzakereye girişilmek ve anlaşmalar yapılmak üzere Dışişleri Bakanlığına yetki verilmesi kararlaştırılmıştır.¹⁵⁴

Bu doğrultuda Fransız Büyükelçisi Saint-Hardouin ile Dışişleri Bakanı Fuat Köprülü arasında mektup teatisi olmuştur. 1 Aralık 1952 tarihli yazışmaya göre Türk-Fransız Karma Hakem Mahkemesinde Türkiye aleyhine verilen hükümlerden kaynaklanan alacaklara ilişkin Vandeuve ve Lesseps'in davası hariç Türk Hükümetinin Fransa Büyükelçiliğine 536.625 Türk lirası vermesi karşılığında Büyükelçiliğin ibra vermesi kararlaştırılmıştır.¹⁵⁵ Leseps ve Vandeuve'un alacak ödemesine Fransız Hükümeti müdahale etmeyecektir.¹⁵⁶ 1953 yılında Büyükelçiliğe 536.625 TL ödenmiştir.¹⁵⁷ Dışişleri Bakanlığı emri ile T.C. Merkez Bankası tarafından Büyükelçiliğe yapılan ödeme sonrası 31 Mart 1953'te Büyükelçilik de Türk Hükümeti aleyhine verilen kararları ibra etmiştir.¹⁵⁸ Kararlara ilişkin süreç tamamlanmıştır. Son aşamada 1988 yılında 3488 sayılı kanunla 1633 sayılı kanun yürürlükten kaldırılmıştır.¹⁵⁹

Sonuç

Lozan Antlaşması ile Türkiye tam bağımsızlığını elde etmiş, uluslararası arenada tanınmıştır. Antlaşmanın önemli bir faslı da Karma Hakem

153 "Muhtelit Mahkemeler Teşkilatı Lağvedildi", **Vakit**, 6 Nisan 1939, No: 7627, s.5; **Vakit** 7 Nisan 1939, No: 7628, s.5; "Muhtelit Mahkemelerdeki Dosyalar", **Cumhuriyet**, 6 Nisan 1939, No: 5350, s.5.

154 BCA.30.18.1.2./128.36.12.

155 Dışişleri Bakanlığı Türk Diplomatik Arşivi (TDA), 525/38033.154627.2.

156 TDA. 525/38033.154627.4

157 TDA. 525/38015.154458.1.

158 TDA. 525/38015.154458.2.

159 Demirtaş, agm., s.544. Bk. **Resmî Gazete**, 8 Kasım 1988, No:19983, s.23.

Mahkemeleri olmuştur. Lozan Antlaşması'nda belirlenen sınırlar dahilinde Birinci Dünya Savaşı'nın ardından Müttefiklerle Türk uyrukları arasında arta kalan uyuşmazlıkları tasfiye etme amacı ile İstanbul merkezli kurulan 6 Hakem Mahkemesinden biri de Türk-Fransız Karma Hakem Mahkemesidir. Türk-Fransız Karma Hakem Mahkemesi, Lozan'da belirtilen süre içerisinde görevine başlayamasa da ilk tesis edilen ve en son tasfiye edilen mahkeme özelliğine sahip olmuş, 10 yıldan fazla süren faaliyet döneminde 150 kadar dosyaya bakmıştır. Çalışmamızda hakem mahkemelerinin faaliyetleri ağırlıklı olarak basından takip edilmekle birlikte atama, azil ya da işleyişe ilişkin bakanlar kurulu kararları arşivden takip edilmiştir. Yine de Mahkemenin baktığı tüm davalara erişim mümkün olmamıştır. Bununla birlikte arşivin eksiksiz açılması ile mahkemelerin çalışmalarına ilişkin süreç daha da aydınlanacaktır.

Türkiye'nin Lozan sonrası yaşadığı bu önemli deneyim, Karma Hakem Mahkemeleri, kuruluşundan itibaren basında hiç önemini kaybetmeden ele alınmış, haberler dava duruşmalarından resimlerle pek çok kez birinci sayfadan verilmiştir. Bu durum tabii ki daha ziyade kamuoyunun dikkatini çeken, tanınmış kişiler veya büyük şirketler tarafından açılan davalar için geçerli olmuş, şahısların açtığı, "küçük" olarak nitelendirilebilecek davalar daha sınırlı biçimde basında yer almıştır. Türk tarafının ya da hazinesinin kazandığı davalar önemli birer başarı olarak sütunlardaki yerini almıştır.

Uzun faaliyet döneminde Türk-Fransız Karma Hakem Mahkemesinde taraf devlet ajanları arasında ya da tarafsız reis ile Türk Hakemi arasında tartışmalara da şahit olunmuştur. Bununla birlikte hem Asser ile olan anlaşmazlıklarda hem Fransız ajanları ile olan anlaşmazlıklarda Türk tarafının mücadelesinde geri adım atmadığı görülmüştür. Duruşmalarda ise Emin Ali Bey'den Vasfi Raşit Bey'e, Türk hazinesini savunurken karşımıza çıkan Mahmut Esat Bozkurt'a pek çok önemli isim Türk tarafının hak ve çıkarlarını korumaya çalışmıştır. Türk makamları Normand Şirketi davası örneğinde görüldüğü gibi Türk ajanlarını yönlendirmekten geri kalmamışlardır.

Türk-Fransız Karma Hakem Mahkemesinin faaliyetleri incelenirken taraflar arasındaki uyuşmazlıkların niteliği hakkında da bilgi elde edilmiştir. Lozan Antlaşması'nın hükümlerinin yorumlanması noktasında farklılıklar göze çarparken mahkemede taraf devlet ajanlarının savunmalarında sıklıkla yetkisizlik iddiasını öne sürdükleri gözlemlenmiştir. Mahkeme kararları arasında da sıklıkla davanın reddedildiği veya yetkisizlikle sonuçlandırıldığı tespit edilmiştir. Mahkeme, Lozan Antlaşması'nda saptanan görev alanının dışına çıkıldığında

bu yönde karar vermektedir. En çok da istemin imtiyaz sözleşmeleri kapsamına girip girmeyeceği meselesi mahkemeyi uğraştırmıştır. Mahkemeden çıkan bazı hükümlerin, mahkemenin Lozan Antlaşması ile saptanan yetki sınırının dışına çıktığı gerekçesi ile uygulanmaması kararı dahi alınmıştır.

Mahkemede iade-i muhakeme taleplerine de rastlanırken Bauer Marchal ve Çukurova davalarının mahkemeyi en çok uğraştıran davalar olduğu tespit edilmiştir. 10 yılı geçen faaliyet dönemine rağmen mahkeme Çukurova davasını sonuçlandırmayı başaramamıştır. Türk tarafının aleyhine sonuçlanan davalarda yapılması gereken ödemeler noktasında 1953 yılında sürecin tamamlandığı görülmüştür. Bu anlamda Lozan Antlaşması'nın bu faslının Türkiye'yi çok uzun bir süre meşgul ettiği anlaşılmaktadır.

KAYNAKÇA

Arşiv Belgeleri

A) Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi (BOA)

Hariciye Nezareti İstanbul Murahhaslığı (HR. İM), 246/163; 256/78.

B) Devlet Arşivleri Başkanlığı Cumhuriyet Arşivi (BCA)

Başbakanlık Kararlar Daire Başkanlığı (1920-1928), 30.18.1.1./18.24.17; 30.18.1.1./23.17.10; 30.18.1.1./13.26.1; 30.18.1.1./24.24.7; 30.18.1.1./21.68.9.

Başbakanlık Kararlar Daire Başkanlığı (1928-), 30.18.1.2./3.25.15; 30.18.1.2./8.4.8; 30.18.1.2./72.13.11; 30.18.1.2./82.24.6; 30.18.1.2./24.78.13; 30.18.1.2./57.61.13; 30.18.1.2./57.61.16; 30.18.1.2./41.92.19; 30.18.1.2./33.2.12; 30.18.1.2./38.57.13; 30.18.1.2./56.56.1; 30.18.1.2./59.90.7; 30.18.1.2./128.36.12.

Dışişleri Bakanlığı Türk Diplomatik Arşivi (TDA): 525/38033.154627.2; 525/38033.154627.4; 525/38015.154458.1; 525/38015.154458.2.

Resmî ve Süreli Yayınlar

Akşam

Cumhuriyet

Journal des Debats

Journal Officiel de la République Française

Le Figaro

Le Matin

Le Temps

Milliyet

Resmî Gazete

Tan

The Times

Vakit

Araştırma ve İnceleme Eserleri

Akçiçek, Eren ve Siren Bora, “Sami Günzberg (1876-1966)”, **Atatürk Ansiklopedisi**, <https://ataturkansiklopedisi.gov.tr/bilgi/sami-gunzberg-1876-1966/?pdf=4521> (Erişim Tarihi: 26/04/2023)

Alpaslan, Erhan ve Toroshan Özdamar, **Osmanlı Arşiv Belgelerine Göre Çukurova (Anavarza) Çiftlikât-ı Hümâyun-u Askerîsi**, Hiper Yayın, İstanbul 2019.

Bali, Rıfat, **Sarayın ve Cumhuriyetin Dişçibaşısı Sami Günzberg**, Libra Kitap, İstanbul 2014.

Bilsel, Cemil, **Lozan**, İkinci Cilt, Sosyal Yayınlar, İstanbul 1998.

Demirtaş, Bahattin, “Lozan Barış Antlaşmasına Göre Kurulan Muhtelit (Karma) Hakem Mahkemelerinin Çalışmaları”, **90. Yılında Lozan ve Türkiye Cumhuriyeti Uluslararası Sempozyumu**, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara 2015, s.527-547.

Karabulut, Irmak, “Lozan Antlaşması Sonrası Kurulan Karma Hakem Mahkemeleri: Türk-İngiliz Karma Hakem Mahkemesi ve Üç Örnek Dava”, **History Studies**, Doç. Dr. İlknur Mangır Karagöz Armağanı, 12/2, 2020, s.437-465.

Koçak, Cemil, **II. Abdülhamid’in Mirası**, ARBA Yayınları, İstanbul 1990.

Meray, Seha, **Lozan Barış Konferansı Tutanaklar-Belgeler, Konferansda İmzalanın Senetler (30 Ocak ve 24 Temmuz 1923)**, İkinci Takım, C II, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2001.

Meray, Seha, **Lozan Barış Konferansı Tutanaklar- Belgeler, Üçüncü Komisyonun Tutanakları ile Raporları (İktisat ve Maliye Sorunları)**, Birinci Takım, C III, YKY, İstanbul 1993.

Oktay, Tarkan, **Osmanlı’da Büyükşehir Belediye Yönetimi İstanbul Şehremaneti**, Yeditepe Yayınevi, İstanbul 2011.

Örsten Esirgen, Seda, “Lozan’ın Ardından Başlayan Bir Hukuki Mücadele: Karma Hakem Mahkemeleri”, **Avrasya İncelemeleri Dergisi**, VIII/II, 2019, s.309-338.

Örsten Esirgen, Seda, “Lozan Barış Anlaşması Sonrası Kurulan Karma Hakem Mahkemelerinin Kararlarına İlişkin Bir Değerlendirme”, **9. Uluslararası Atatürk Kongresi**, Cilt: 3, Yay. Haz.: Erdem Ünlen- Halit Aytuğ Tokur, Ankara 2021, s.2019-2038.

Pakalın, Mehmet Zeki, **Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü**, MEB, İstanbul 1993.

Şensözen, Vasfi, **Osmanoğulları’nın Varlıkları ve II. Abdülhamid’in Emlaki**, TTK Basımevi, Ankara 1982.

Ekler

1- Yukarıda sağda mahkeme heyeti, ortada Reis Asser, sağında Türk Hakemi Osman Bey, solunda Fransız Hakemi, yukarıda solda Türk ajanı Emin Ali Bey, aşağıda sağda Fransız ajanı, solda Baron Vauzelle.

“İlk Muhtelit Hakem Mahkemesi”, **Akşam**, 20 Mayıs 1926, No: 2731, s.1.

2- Solda Türk- Fransız Karma Hakem Mahkemesi Hakem Heyeti sağda Mösyö Jaudon.

“Mütarekede Aldıkları Malların Bedelini İstiyoruz”, *Milliyet*, 14 Nisan 1927, No: 420, s.1.

3- Türk-Fransız Karma Hakem Mahkemesi Hakem Heyeti.

Cumhuriyet, 8 Mayıs 1934, No: 3592, s.1.

4- Mahmut Esat Bozkurt, Türk-Fransız Mahkemesinde Müdafaasını Yapıyor.

Tan, 17 Nisan 1936, No: 356/3659, s.3.

5- Abdülhamit'in varislerinin açtığı davanın sonuçlanması.

La succession d'Abdul Hamid

Le tribunal arbitral mixte franco-turc s'est réuni. Acceptant les conclusions de l'agent général du gouvernement français, il a rejeté les prétentions des héritiers d'Abul Hamid revendiquant la restitution d'immenses territoires agricoles en Syrie et au Liban, faisant partie du patrimoine de l'ex-sultan. Le tribunal a estimé que ces prétentions sont exclues des prévisions du traité de Lausanne, notamment par les articles 60 et 65.

Cette décision revêt une grande importance pour les intérêts sous mandat, et particulièrement pour la France, puissance mandataire. Elle constitue ainsi une jurisprudence intéressant également l'Angleterre et, l'Italie auxquelles sont adressées des revendications identiques concernant les territoires sous leur mandat.

Le Temps, 11 Avril 1930, No:25069, s.2.